

**Segédanyagok
a honismereti munkához**

KATONA IMRE

A magyar parasztság történelemszemléletéről

Magyarországon a *parasztság fogalma összetett, a feudalizmus kori jobbágyságot és a kapitalizmus parasztságát* egyaránt magában foglalja. Az előbbi egységes osztály volt ugyan, de a mezővárosi parasztpolgárok, a falusi *telkes jobbágyok*, továbbá a *házas és házatlan zsellérek*, valamint a földesúri *szolgák, cselédek* stb. történelmi szerepe, ennek megfelelően történelemszemlélete is némileg eltérő lehetett. Ezzel szemben a kapitalizmus parasztsága osztályszempontból nem egységes: *gazdag-, közép- és szegényparasztságra*, illetve agrárproletariátusra tagolódik. Mindegyik más-más részt vállalt a történelem formálásában, s bizonyos fokig eltérő hagyományokat őrzött meg, illetőleg némi időbeli eltolódással kezdte ezeket elfeledni és tért rá az írásbeliségre.

A történelemszemlélet fogalma

Az egész közgondolkozási, benne a paraszti köznapi tudatot is, két nagy tartományra oszthatjuk: a *természeti és a társadalmi* tudat körére, s a parasztságnál ez a kettő meglehetősen összefonódik. A történelemszemlélet mindenestre inkább a társadalmi tudat része és magába olvasztja a helyi (falusi, nagytáji, hazai), a közösségi (vérségi, rokonsági, népi, nemzeti), valamint az osztályos és a jogi-, erkölcsi tudat jelentős részét is.

Az elmúlt korszakok parasztsága tudomány előtti fokon, természetközeli módon gondolkodott: nem ismerte még a visszahozhatatlan és megismerhetetlen idő lényegét: a látszólag változatlan és körforgást végző természet hatotta át egész gondolkozását. Innen van a történelmi idő sűrűsége, torlódása, a múlt meglepő közelsége, a hősök halhatatlansága, visszatérésük lehetősége és sok minden más is. Ez a természetközelség sugallta az égi-, földi jósjelekbe vetett hitet, a természet és a társadalom teljes összefonódásának elképzelését. Ugyanakkor olyan erőt is emelt a természet fölé, amely külsőleg beavatkozhatott, hogy a megsértett világrendet helyreállítsa. Bűn és bűnhődés, bűnbak keresése, a természeti-társadalmi törvények tetszőleges, bár ideiglenes felfüggesztése jellemzik ezt a múltbéli paraszti gondolkodást.

Mivel parasztságunk a múltban önerejéből nem jutott el a természetet és a társadalmat mozgató valóságos, örök felismeréséig, faluközösségi erkölcsi normáit vetítette rá mindenre; saját ügyét abszolutizálta, hőseit mindenféle jó, ellenségeit pedig minden lehetséges rossz tulajdonsággal ruházta fel. Utóbb mindjobban előtérbe kerültek a nagyrészt ösztönös, kisebb részben már tudatosan is felismert osztályszempontok.

Költészet és valóság – a történelmi műfajok

Parasztságunk történelemszemlélete két fő forrás alapján vizsgálható: kötött formájú népköltészeti alkotások (történelmi énekek, históriák, balladák stb.) és kötetlen (prózai) műfajok segítségével; ez utóbbiak egy része esetleg el sem jutott a költői általánosítás szakaszáig, mindössze esetleges, egyéni visszaemlékezés csupán. A költői és a nem-költői műfajok között azonban nem lehet éles különbséget tenni, mint a korábbi időszakokban, amikor a hős epika, majd a történelmi ének, történelmi ballada és a fél népi história virágzott, prózai formában pedig a történelmi monda. Az újabb korokban inkább átmeneti műfajokkal találkozunk; megnőtt a paraszti írásbeliség (naplóírás, verselgetés stb.) szerepe és jelentősége is, ezzel egyidejűleg fokozódott az iskola, a sajtó és a rádió hatása. A népi-, nem népi eredet kérdése ma már szinte kibogozhatatlan.

Ami a valóság és a költészet viszonyát illeti, jó néhány törvényszerűséget sikerült megfogalmaznunk, illetve felismernünk. Így eléggé egyöntetű megfigyelés szerint, a valóságos történeti eseménytől (vagy személytől) időben és térben eltávolodva, a rá vonatkozó hagyomány mindjobban egyszerűsödik, mintegy „besűrűsödik”: kiemeli a fontosabb mozzanatokot és általánosít. Ez a valóságon alapult hagyomány – virágzó népköltészet esetén – 3-4 nemzedék alatt belép a költői szférába. Ha azonban a szóbeliség és annak műfajai már haldoklanak, a költői megformálás is megáll félúton; legjobb esetben is igénytelen monda vagy egyszerű rémhír, esetleg visszaemlékezés formájában marad fenn ideig-óráig.

A kutatások kettőssége: az elmarasztalás és a felmagasztalás

Parasztságunk történelemszemléletének tudományos megítélésében hasonló kettősség tapasztalható, mint az egész népköltészet esztétikai értékelésében is: egyrészt csalódott, leleplező és elmarasztaló, másrészt rajongó és magasztaló szélsőségek uralkodnak. Mindez a kutatások kettősségéről és a paraszti tudat összetettségéről, belső ellentmondásairól árulkodik. A kutatók egy része valóságos szóbeli történelmet vár a paraszttól, s ez az írott források hiányait, egyoldalúságait volna hivatva pótolni, természetesen a mai leghaladóbb világnézet tükrében. Csakhogy tudományos világnézetet egy tudományelőtti fokon megrekedt közösségtől nem lehet várni; a paraszti történelmi tudás pedig nem valamiféle okmánytár, hanem a történelmen kívül élt, s a történelmet csupán elszenvedett tömegek sorsának osztályszempontból elfogult, de jó ízlésű válogatásra valló emlékezte. Ez az osztály nem tekinthette át a történelem egész menetét, emlékezte messzire nyúlik ugyan vissza, de nem adatszerű pontossággal: így idő, személyek, események, helyek stb. szabadon felcserélődhetnek, bár a rokon eszmék, mozgalmak és személyek sok mindent „örökölnék” egymástól. A parasztságot érintő döntő kérdések mindaddig megmaradnak a köztudatban, míg csak a történelem, a társadalmi fejlődés valamilyen megoldást nem hoz. A paraszti történelmi-társadalmi tudat – jókora egyszerűsítéssel – ellentétpárokban fejezhető ki legjobban: elégedetlenség és betörtörés, lázadás és jobbagyi alázat, egyenlődsi és úrhatnamság, bizalmatlanság és vakhit (a jó királyban), a jelen elítélése és a múlt mértéktelen megszipítése stb.

Mindez meglepően kevés és szegényes emlékmagyarázat nyugvó megállapítás. Ha a mindenütt meglevő „specialistákat”, továbbá a falusi kisiparosokat, tanult, vagy származásuknál fogva kedvezőbb helyzetben élő egyéneket nem számítjuk, pl. a boszorkánytörténetekhez és a betyármondákhoz képest a valóságos történeti hagyomány viszonylag kevés. Az 1848-as hagyománygyűjtés országos tapasztalata az volt, hogy 100 év elteltével még azokban a helységeket is csak hat történeti monda maradt, amelyeket a harcok közvetlenül érintettek, *Luby Margit*, az iskolai történelemtudást kérve számon megállapítja, hogy a tudás, kb. 6%-os. (Igaz, hogy más társadalmi osztályok történeti ismeretei sem sokkal gazdagabbak.)

A történelmi idő

Az ismétlődő és besűrűsödött idő népi felfogása teszi érthetővé, hogy parasztságunk számára a legrégebb korszakot a török hódoltság, az egyetlen történelmi választóvonalat pedig 1848 jelenti. E két időpont előtt vagy között zajlott le a honfoglalás, a kuruc-labanc háború és minden más. A török, tatár, német vagy más betörő ellenség cserélődik; a kuruc és a 48-as események, személyek különösen közeli rokonok, 48-at átszínezheti még a boszniai okkupáció, esetleg az első világháború is.

Az idő tömörítésének, a rokon jelenségek egymásba olvasztásának tanulságos és kevésbé ismert példáival is találkozunk: Dózsa paraszthadai megjelennek 1848-ban, sőt a századforduló agármozgalmaiban is; esetleg végre felkerülnek Csaba királyfi harcosai mellé a Tejútra!

Táj és történelem

A paraszti történelemszemlélet köztudottan és érthetően lokális: a parasztság számára mindennél (még a hazánál is) többet jelent a szülőföld, ahol esetleg országos történelmi események zajlanak le; néhol pedig történelmi emlékek, vagy természeti képződmények találhatók. Ilyen helyeken bővebben buzog a képzelt forrása. Mint vízbe dobott kő körül gyűrűző hullámok, úgy indulhat el mondaképződés a valóságos történelmi események helyéről, de minél távolabb kerül tőle, annál inkább nemzetközi és általános jellegűvé válik. A folyamat fordítottja is igaz: nemzetközi hagyomány-elemek kötődnek meg egy-egy helyi emléknél vagy személynél, tehát a történelem lo-

kalizálódik. Minden paraszti hagyományban kettősség rejlik: helyi és országos, nemzeti és nemzetközi ellentét-pár van jelen egy-egy alkotásban.

A parasztságnak azonban ritkán adódtak nemzeti élményei, sokáig nem volt igazán hazája, csak szülőföldje, s valójában 1848-ban azonosulhatott először egész nemzetével. Igazi nemzeti hősei is alig vannak, Mátyást kivéve inkább nagytáji keretben emlékeznek egyikre vagy másikra (például Rákóczi Északkelet-Magyarországon, Kossuth az Alföldön népszerű stb.). Még a betyár-hagyomány sem teljesen országos!

Tömegek és tömegmozgalmak, paraszti programok

A paraszti tömegmozgalmak folklórja a századfordulőig eléggé eleven volt, bár kutatóink nem figyeltek fel rá idejekorán. Dózsa parasztháborújától, Várkonyi fellépéséig minden megmozdulást égi-, földi jósjelek vezettek be; a tömegek meg voltak győződve, hogy terheik könnyítését csak a helyi kiskirályok akadályozzák, a „nagy” király mellettük van. Küldöttségjárás, gyülekezés, a vezetők csodás származásának legendái, a felesküvés megszabott időpontban és ünnepélyes külsőségek között történő szertartása stb. minden megmozdulásban megtalálható. Meg van az idegen segítségbe vetett hit is, a paraszthadak mindig készenlétben állnak, s a hősök visszatérésére várnak.

A tömegmozgalmak paraszti programja éppoly ellentmondásos, mint az egész mozgalmi életük: ősi, eredendő egyenlőség, romantikus vagyonközösség és egy aranykor eljövetele a főbb jellemzők.

A történelmi hős

A parasztság hősei típusok: az adott korszak ideáljait testesítik meg és fel vannak ruházva a legjobb tulajdonságokkal, de semmi részletező vagy egyénített vonás nem található rajtuk. A szociális és igazságtévő, valamint ürelles vonás mindnyájuk közös jellemzője, de azért van „jellemfejlődés” is; Szent László még kegyes és hősi lovag-király, Mátyás már modern gondolkodású, világi és elsősorban szociális érzésű uralkodó, sőt valóságos tréfamester; Rákóczi a nemzeti szabadság bajnoka; Kossuth ezen kívül még a társadalmi felszabadulása is. Dózsa vonásait ezek a jó királyok, fejedelmek és kormányférfiak mind-mind „előörökölték”, alig tudtuk elhomályosult alakját a ráakódott rétegek alól kibontani. A jó és igazságos hősök személye sokszor felcserélődik; Rákóczit Mátyás, Kossuthot pedig Rákóczi leszármazottjának tartják, de még ha nem is rokonítják őket, eszmeileg mindet: legutóbb pl. Rudolf királyfi lépett – teljesen érdemtelenül – Kossuth Lajos helyére, akinek halálhírért népünk kénytelen volt tudomásul venni (sőt meg is énekelte).

A pozitív hősök mellett mindenütt akadnak gyűlöletes negatív figurák is: Rákóczi ellen Károlyi, Kossuth ellen Görgei, Rózsa Sándor ellen pedig Ráday lép fel. Ezekről szinte nincs egy jó szavuk a visszaemlékezőknek: Görgeyt 36 korabeli dalból 32 árulónak tartja, csak az újabb nemzedékek látják valamivel tárgyilagosabban a kérdést.

A feudális királyok és főurak osztoztak a dicsőségben udvari vitézeikkel és a törökverő hősökkel; ezek közé tartozott Toldi, Kinizsi, sőt maga Dózsa is, aki később állt a paraszthadak élére. Az ő vonásaikat legutóbb már ízig-vérig népi hősök, a betyárok örökölték, akiket népünk épp úgy idealizált, mint felséges vagy főúri vezetőit.

Népünk szemléleti korlátai a jó királyba vetett rendíthetetlen hitben nyilvánultak meg; ne fedjük azonban, hogy e legfőbb világi hatalmat saját szövetségesének tudta az elnyomó, helyi urak és kiskirályok ellen. E királyok között azonban Habsburg-uralkodó alig akad.

Összegezés

Parasztságunk történeti tudata összetett, ellentmondásos és végletes; bizonyos ismétlődés, hősei ábrázolásában viszont aktualizálás is megfigyelhető. Választott hősei sűrített, tipizált ideálok, mint ahogy egész időszemlélete is sűrítő, tömörítő jellegű és feltűnően természet-közeli. A költői műfajok sem követik az idő tényleges múlását, hanem csak nagy, átfogó képekben ábrázolják a különböző korszakok főbb jellemzőit. Sokkal több a nemzetközi, mint a nemzeti-helyi vonás bennük. A kötetlen formájú visszaemlékezések a meglepő részletek mellett vágyképeket és ellentét-párokat is rejtenek.

A parasztság útjai végzetesen elváltak a nemességből, alig van közös történelmük, így elsősorban önmagára vonatkoztatva őrzött meg töredékeket a magyar múltból. A válogatásban azonban jó ízlésről tett tanúbizonyságot. Sikertelen harcai és soha fel nem adott reményei, vágyai egy-

aránt jelentkezhetnek, és ha nem is lép ki tartósan falusi közösségéből, mégis figyel a világra, általánosít, megfogalmazza vágyait, kiválasztja hőseit és ellenségeit. A magyar parasztság nem lépett ki a történelemből és nem is szándéka szerint alakította, de mindig tevékeny részt vállalt azokban a harcokban, melyek a fejlődést és az ő sorsát is előbbre vitték.

Hogyan gyűjtjük parasztságunk történeti ismereteit

A legrosszabb módszer mindenesetre az lenne, ha magunkkal vinnénk egy magyar történeti összefoglalást és korszakról-korszakra, adatról-adatra haladva tudakolnánk az ismereteket. Lehet ugyan nálunk egy kérdőív (készült is ilyen), de gyűjtés közben nagyon rugalmasan kell haladnunk. Mindig a helyi ismeretekből induljunk: egy-egy család, helyi nevezetesség (templom, emlékmű, barlang stb.) eredete, mondája, a kuruc, 48-as, világháborús és főként a betyárvilág emlékei (ezek az újabb adalékok is őrizhetnek meglepően régi emlékeket!); a határ- és dűlőnevek, a rájuk vonatkozó hagyományok, s természetesen az országosan ismert, kiemelkedő hősökre (Mátyás, Rákóczi, Kossuth és másokra) vonatkozó visszaemlékezések. Az adott ismeretekből és a kapott válaszokból kell tovább mélyíteni a vizsgálatot: a részletekre kérdezzünk rá, másoktól is tudakoljuk meg ugyanazt; feltétlenül keressük meg a helység történeti specialistáit (majdnem mindig a férfiak köréből kerülnek ki, de nem mindig parasztok, lehet köztük kisiparos is) és teljes tudásukat merítsük ki! Minden egyes adatról kérdezzük meg, hogy hallotta, olvasta, vagy az iskolában tanították? Ne zavarjon senkit, hogy a visszaemlékezések nem mindig költői formában hangzanak el, és tele vannak „tévedésekkel”, jegyezzük csak le szóról szóra! Minden apró mozaikdarabka jó támpont a kutatáshoz.

A történeti tudat vizsgálásánál ne értelmezzük szűkösen! Kérdezzünk rá a régi gazdálkodásra, településre, táplálkozásra, családi és társadalmi életre is. Sok-sok fontos adat kerülhet így elő! Kérdezzük meg a választási harcok, az agrármozgalmak, forradalmak lefolyását és hatását; gyűjtjük össze ezek emlékeit, dalait stb. Roppant fontosak a régi paraszti feljegyzések, önéletrajzok, katonakönyvek, és egyéb írások; ezeket mind szerezzük meg, vagy másoljuk le! Az elhangzottakat pedig lehetőleg magnetofonnal rögzítsük!

Végző soron rákérdezhetünk az árvizekre, természeti csapásokra és járványokra is, mert ezekből is sok történeti vonatkozást lehet kihámozni, de lehetőleg ezt hagyjuk utoljára, mert könnyen bennük rekedhetünk!

Ellenben teljesen ismeretlen még a parasztság történelmi vonatkozású szókinccse, frazeológiája, beleértve a természetszemléletet is: pl. hogyan korszakolnak (a két világháború közt, az első világháború előtt, a boszniai okkupáció előtt stb.); van-e nemzedéki szemlélet (apáink, nagyapáink, őseink idejében); mihez kötik a különböző eseményeket (Pl. üstökös megjelenése, gazdasági munkák stb.); miben észlelik a változást (ruházat, erkölcs stb.); mi erről a véleményük (rendszerint elítélő); vannak-e jóslatok (pl. mondabeli személyek megjósolták az újkori találmányokat) stb.?

A cél: a teljes tudás feltárása és ehhez minden lehetséges módszert és eszközt fel kell használnunk!

Fontosabb szakirodalom

Arany János: Naiv eposzuk – Összes Művei, X. Bp. 1962. 264–274.; *Arany László*: A magyar politikai költészetéről. Budapesti Szemle. 1874: 88–134.; *Balassa Iván*: Karcsai mondák. Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemények, XI. Szerk. *Ortutay Gyula*. Bp. 1963.; *Dégh Linda*: A szabadságharc népköltészete. Bp. 1953.; *Dienes András*: A legendák Petőfije. Bp. 1957.; *S. Dobos Ilona*: Tárca története a szóhagyományban. Bp. 1971.; *Dömötör Tekla-Katona Imre-Ortutay Gyula-Voigt Vilmos*: A magyar népköltészet. 2. kiad. Bp. 1969.; *Ferenczi Imre*: Rákóczi alakja az abaúj-zepléni néphagyományban. Ethnographia, 1960. 389–436. old.; *Ferenczi Imre*: Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. Ethnographia 1966. 49–73. old., *Gellériné Lázár Márta*: A jobbágyvilág paraszti emléképe. Bp. 1972.; *Gorkij, Maxim*: Valóság és irodalom. Bp. 1964.; *Kálmány Lajos*: Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952.; *Katona Imre*: Útmutató a történeti népköltészet gyűjtéséhez. Bp. 1954.; *Katona Imre*: Az agrármozgalmak ösztönössége – a kubikos mozgalmak tudatossága. Tiszatáj 1966. 576–578.; *Kósa László*: A magyar nép történeti emlékezete. Tiszatáj 1973. 48–58.; *Luby Margit*: Népünk történeti tudásáról. Társadalomtudomány 1938. 169–176.; *Ortutay Gyula*: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. Ethnographia 1952. 263–307.; *Ortutay Gyula*: Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. Ethnographia 1962. 497–511.; *Péter László*: Rózsa Sándor, a népdalok hőse. Dél-Magyarország, 1971. nov. 7.; *Sándor István*: Világos és Arad a magyar nép hagyományaiban. Az MTA II. Osztályának közleményei. 1953. 105–186.; *Sándor István*: Dózsa György a néphagyományban. Ethnographia 1972. 444–455.; *Solymossy Sándor*: Monda. A Magyarországi Néprajza III. kötetében. 3. kiad. Bp. 1943. 160–209.; *Szendrey Zsigmond*: Történeti népmondáink. Ethnographia 1923–24. 149., 1925. 48–53., 1926. 29–35., 78–86., 132–138., 183–187., 1927. 193–198.; *Takács Lajos*: Históriaok-históriák. Bp. 1958.; *Voigt Vilmos*: A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez. Ethnographia 1965. 200–217.; *Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához. Bp. 1972.

SZ. BÁNYAI IRÉN

A személyes történelem

Módszertani tanácsok visszaemlékezések készítéséhez

Minden ember, miközben átéli a később „történelminek” minősülő köznap eseményeket, folyamatosan arra törekszik (az ismeretanyag és az intellektuális készség különbözőségei miatt nagyon is eltérő minőségben természetesen), hogy legszemélyesebb sorsát, cselekedeteit, élményeit és a társadalomban zajló eseményeket, folyamatokat, politikát, ideológiát egymásra vonatkoztatja. Szüksége van erre, ha a világot s benne saját magát értelmezni akarja. Egyrészt az élete apróbb-nagyobb történéseinek logikáját vagy logikátlanságát, sikerességét vagy eredménytelenségét a rajta kívül zajló „történelemmel” véli megmagyarázhatónak a maga számára; másrészt újra meg újra tanúként akar vallomást tenni a „történelemben” átforduló máról, mert úgy tapasztalja: környezetete nem tudja vagy rosszul tudja mindazt, ami öneki személyes élménye volt.

Azt hiszem szükségtelen ez alkalommal ennél részletesebben leírni, hogy felfogásunk szerint mit is jelent a „személyes történelem”. Ha a múltra emlékezés rögzítésére, a szóbeliségben eleve jelen lévő történelmi érdekű elbeszélések minél teljesebb megörökítésére szeretnénk bízni, elegendő annak hangsúlyozása, hogy az élmények-tapasztalatok és a történelemtől alkotott, folyton alakuló-változó személyes vélekedések elválaszthatatlanul egybefonódnak minden ember visszaemlékezésében. Ez az egybefonódás különbözteti meg a „személyes történelmet” attól, amit korábban a visszaemlékezés-gyűjtés szükségességéről mondani szoktak.

Mindazok, akik eddig történelmi forrásként ajánlották s használni igyekeztek az emberi emlékezetet, azt hangsúlyozták, hogy a személyes élmények és tapasztalatok azért értékesek, mert adatként pótolhatatlanok. Olyan mozaikdarabkák, amelyek szerencsésen kiegészítik, árnyalják a történetírás természetes forrásaiból (az iratanyagból, a napi sajtóból stb.) megrajzolható képet, mivel a történéssz számára fontos eseményekről nem mindig készültek egykorú feljegyzések; ha pedig nem készültek, utólag kell szóra bírnia a túlélő tanúkat. Ezzel szemben mi azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az emlékezetben élő – tehát személyes történelem elsősorban nem az adatok, a máshonnan meg nem szerezhető elsődleges információk miatt érdemi meg a figyelmet, hanem a történelemszemléletnek, a világról alkotott vélekedéseknek, az egyén és a társadalom viszonyának megismerhetősége miatt.

A következőkben ilyen megfontolások alapján hívjuk fel a figyelmet a közelmúltunkról szóló visszaemlékezések gyűjtésének lehetőségeire és szükségességére.

A megismerhető korszak(ok)

Ha az emlékező a maga életidejét beszéli el és keresi az értelmező magyarázatot tetteihez a történelmi időben, könnyű kiszámítani, hogy az így megismerhető időszak csak kivételesen szerencsés esetben lehet több 50-60 esztendőnél. Ha ehhez hozzáadjuk az eseményekre éppen ráeszmélés, de még nem tudatos cselekvés életidejét, a gyermekkort, az itt és most szóra bírható legidősebb generációhoz – a századunk első-második évtizedében születettekhez – jutunk.

Ez a generáció személyes élményeként tudja megidézni Horthy, majd Szálasi országglását, a II. világháború harcait s a polgári lakosságot megnyomorító hadi eseményeket, az új élet megteremtésének ígérését és lázas igyekezetét, a Rákosi Mátyás nevével jelölt proletárdiktatúra esztendeit, 1956 forradalmas napjait, melyet konszolidáció ellenforradalomként aposztrofált, és a kádári évtizedeket: a viszonylagos nyugalom, s a lappangó feszültségek kompromisszumának lassú ellehetetlenülését.

Vagyis ebbe a néhány évtizedbe, történelmi értelemben igen rövid időszakba – de még a középvezetők évtizedekkel rövidebb életidejébe is! – több történelmi korszak belesűrűsödött. Több korszak abban az értelemben, hogy a szimbolikus jelentőségűvé növekedett dátumok mint törésvonalak szabdalják a történelmi időt, feltördelvén a fejlődés-változás szerves folyamatát személyes történelem megismerésének – tehát az általunk javasolt visszaemlékezés gyűjtésnek – éppen az ad kivételes jelentőséget, hogy a fentiekben jelzett változásokat átélő egyén a társadalmi méretű változások folytonosságának hiánya ellenére az egyéni létet, mint szerves egészet élte meg s idézi fel. Azt a logikai és érzelmi magot keresi, miközben emlékezik, amely magyarázatát adja annak, ahogyan élt. Ha megtalálta ezt a magot, mely lehet hit, meggyőződés, kételkedés, dac vagy

rafinéria, okkal-joggal úgy érzi: logikusan követték egymást mindazok az események, melyek egy más logika szerint egymást kizáróknak minősülnének.

Az eddig mondottakból az következik, hogy a személyes történelem gyűjtésének jelentősége éppen a több korszakot átfogó életidő megismerésének lehetőségében van. Éppen ezért biztunk teljes élettörténetek megismerésére-rögzítésére. Számon tartván természetesen azt is, hogy egyénenként változhat: a történeti idő mely szakaszai a hangsúlyosabbak. Ne feledjük, hogy a háborúra, a hadifogságra, a kuláküldözésekre vagy 1956-ra nem „véletlenül” emlékeznek most hangsúlyosabban, mint akár öt évvel ezelőtt! A hangsúlyok is, a beszédes elhallgatás ok is feletkébb jellemzik a személyes emlékekből és a történelemhez való viszonyt érzékeltető kommentárokból egybeszerződő „személyes történelmet”.

A gyűjtés és megörökítés módja

Az életidő megannyi történése és a szerves életfejlődés bizonyításának ösztönös igyekezete természetesen rejtett módon meg a tudatban: az alkalomra vár, hogy megformálódjék a szóbeliségben. Az alkalmi együttlétek, beszélgetések szokták megteremteni azokat az alkalmakat, amikor ki-ki megfogalmazza – a társakkal vitatkozva, élményeiket kiegészítve és kontrázva – a maga „személyes történelmét”. Ezek az alkalmak nem teszik lehetővé a megörökítést, mert a gyűjtő eleve nincs jelen – ha jelen van, elvész az alkalom természetessége.

Arra viszont tudatosan törekednie kell a gyűjtőnek, hogy hasonló alkalmat szervezzen!

Arra kell törekednie, hogy az idegen személy jelenléte, sőt a magnetofon bekapcsolása is megszűnjék feszélyező tényező lenni. Ezt úgy lehet leginkább elérni, ha a gyűjtő nem vallat, hanem beszélget; vagyis nem azt firtatja, ami adatszérien fontos lehetne a történetírás számára, hanem azt igyekszik minél teljesebben „előhívni” az emlékezetből, ami a vallomástevő számára fontos. A beszélgetés – különösen, ha jó elbeszélő a partnerünk- idő telvéen nem jelenti a kérdezést és a feleletet; a feleletből hosszú vallomások kerekednek, s a gyűjtő már csak az érdeklődését jelző gesztusaival van jelen; csak azért kérdez, hogy a vallomáshoz „végszavazzon”. Ha viszont kérdez, teljes személyiségével részt vehet a beszélgetésben, nem szükséges a „butát”, a teljességgel tájékozatlant játszania – azt éreztesse csupán, hogy az ő tudása másféle tudás a történelemtől, mint a vallomástevőé, s most ezt a kétféle tudást egyeztetik.

Az adatgyűjtés szándékával szervezett beszélgetésnek immár évtizedek óta természetes rögzítési módját jelenti a magnetofon-felvétel. Ez esetben is ezt a módot javasoljuk, annak hangsúlyozásával, hogy a lejegyzéskor is magától értetődően vállaljuk: a felvétel beszélgetést rögzített. Vagyis: a lejegyzett változat szóról szóra – az elharapott mondatokat, a többszörös nekirugaszkodás után megformálódó gondolatokat, sőt a gondolkodási szüneteket is érzékeltetve – kövesse a kérdéseket és a feleleteket.

Ha pályázatkészítés szándékával gyűjtjük a visszaemlékezést, a magnetofonról lejegyzett beszélgetés alig kíván utómunkálatot. A szerkesztés és a stilizálás csak olyan mértékű legyen, amelyet az emlékező eredendő szándéka megenged. (Pl. a később eszébe jutó részletek eredeti helyükre illeszthetők, a gondolkodási szüneteket kitöltő töltelékiszavak ritkíthatók stb.) Az lesz a legjobb pályázat, amelyik leghitelesebben adja vissza mind a tanúságtévő adatokból és kommentárokból egybeszövődő vallomását, mind pedig azt a valóságos helyzetet – a gyűjtő ösztönző szerepét – amelyben a szöveg megformálódott.

MOLNÁR MÁRIA

Útmutató családtörténeti vizsgálathoz

Parasztársadalmunk változását, alakulását és fejlődését leginkább egy-egy család vizsgálata révén követhetjük nyomon. Abból indulhatunk ki, hogy a család vérségi és házassági kapcsolatokon alapuló gazdasági egység, a termelőszövetkezetek megalakulása előtt termelési egység, azóta pedig egyre inkább fogyasztói egység. Természetesen ma még igen sok az átmeneti forma, a falusi családok legtöbbje megtartotta a termelői funkcióját is. Egy-egy részletes leírás, elemzés célja éppen az lehet, hogy megmutassa milyen területeken és milyen arányokban termelői, illetőleg fo-

gyasztói egység egy-egy család. Hiszen ez az, amivel éppen az alapvető, lényegi változásokat mérhetjük le.

Elemzésünknek meg kell kísérelnie a családtagok családban elfoglalt helyzetének megrajzolását is. *Erdei Ferenc* írja a családról: „A paraszttársadalomban nem az egyén a legkisebb egység, hanem a család.” Napjainkban kezd a hangsúly áttevődni az egyénre. Ennek a változásnak a feltérképezése a másik lényeges feladatunk a családok elemzésével.

A továbbiakban felvázoljuk azokat a kérdéscsoportokat, amelyek feltárása választ adhat a fentiekben feltett két alapkérdésünkre.

1. A család szervezete, típusa. Különösen fontos megtudnunk, hogy a vizsgált család 1945 előtt milyen szervezetben élt: nagycsaládszervezetben (a közös őstől származó férfiak éltek együtt feleségeikkel, gyerekeikkel és unokáikkal egy gazdasági és egy szervezeti egységben, „egy kenyéren”), kiscsaládban (házastársak és nem házas gyermekeik együtt élése), vagy olyan kis családban, ahol több generáció (kiscsalád vagy családtörődék) élt együtt. (E formában is együtt élnek a szülők házas gyermekeikkel és unokáikkal, azonban együttélésük különböző mértékű lehet a közös gazdasági és fogyasztói egységtől a kis családok teljes önállóságáig). A jelenlegi családtípusok között igen gyakori a kiscsalád és a családtörődék (sok idős ember él ma egyedül falun), lényegesen kevesebb példát találhatunk több generáció együtt élésére. Abban az esetben, ha egy kiscsaládot választunk ki vizsgálódásunk tárgyául, szükséges megállapítanunk, hogy annak típusa mennyire gyakori a vizsgált községben. Kisközség esetében akár számszerű adatokat is adhatunk a családtípusok megoszlásáról.

2. A család munkamegosztása.

a) A család, mint termelői egység (a termelőszövetkezet megalakulása előtt),

b) A család, mint termelői + fogyasztói egység vagy fogyasztói egység.

Írjuk le részletesen, hogy a családtagoknak mi volt a feladatuk a gazdaságban. Ki szántott, vetett, ki kapált, ki aratott, ki fuvarozott stb. E felsorolásnál minden munkafolyamatot vegyünk sorra a tavaszi munkáktól a betakarításig. Jegyezzük fel azt is, a családon kívül álló személy (rokon, szomszéd, cseléd, napszámos) végzett-e valamilyen munkát.

A későbbi állapotok rögzítésénél fontos feljegyezni, hogy a termelőszövetkezetben dolgozó családtag(ok) milyen munkát végez(nek), ha lehet a termelőszövetkezetbe lépéstől kezdve a változásokat is jegyezzük fel. Külön részletezést kíván a háztáji megművelése: hogyan dolgoznak, milyen munkamegosztásban, ha a család termelőszövetkezeti tag vagy ha a család egy része az iparban dolgozik.

Az otthon végzett munka részben „termelői” tevékenység: az állattartás, (a kisállattartás is), a konyhakerti növény- és gyümölcsstermesztés. Soroljuk fel részletesen ezeket a munkákat s természetesen azt is, hogy a családtagok közül ki végzi el. Az úgynevezett női munkákat is vegyük sorra: főzés, mosás; takarítás, gyermeknevelés, „gyerekvigyázás”, szövés, fonás stb. Különösen a korábbi időszakban igen sok munkát kellett elvégezni otthon a gazdasághoz kapcsolódóan: szerszámok javítását, esetleg új szerszám készítését, épületek javítását stb. Írjuk fel, ki látta el ezeket a feladatokat? Tudjuk meg, hogy kinek a feladata volt, illetve jelenleg kié a termények értékesítése, illetve a szükséges cikkek beszerzése.

A munkamegosztás részletes felgyűjtése során minden esetben pontosan mondjuk meg, hogy melyik időszakra vonatkozik a közölt adat. Még egy lényeges kérdésre próbáljunk választ kapni e körben: melyek azok a munkák, amelyek különös szakértelmet igényelnek, amit nem tud mindenki. Kísérreljük meg felderíteni, hogy az ilyen külön szakértelemmel rendelkező családtag honnan, kitől szerezte szakismeretét.

3. A család termelt és bérként kapott anyagi javai. Volt-e a családnak lehetősége arra, hogy készpénzhez jusson a kisparaszti termelés során? Ha igen, milyen termékeket értékesítettek (búzát, állatot, gyümölcsöt, tojást, tejtermékeket stb.). Milyen mennyiségben? A termelt javak hányadát adták el? Jutott-e a család készpénzhez más gazdaságban végzett munkával? (pl. fuvarozás, napszámos munka stb.). Rendszeres volt-e ez? Milyen értékű?

Miből jön össze ma a család jövedelme? (munkabérek, háztájiban termelt javak stb.).

Külön felhívjuk a figyelmet a kiegészítő jövedelmek számbavételére.

Az egyik legnehezebb, de legfontosabb feladat számszerűségében feljegyezni, hogy mire költötték, illetve költik ma a család jövedelmét. Ezen felül azt, hogy a családtagok személyi szükségleteit (ruhanemű, dohány, ital stb.) hogyan elégítik ki? (A közösen összegyűjtött pénzből a család által meghatározott szükséglet szerint, vagy pedig ki-ki saját maga keresetéből szerzi meg?)

Nagyon tanulságos végigkísérnünk, hogy hogyan változott az értékrend az elmúlt évtizedek alatt. Minek volt értéke régebben és minek van most: a földnek, a különféle terményeknek, a készpénznek, az igaerőnek, esetleg a nagyobb mezőgazdasági gépnek, a szakismeretnek, a háznak, a ruhafélének, a háztartási felszerelésnek, a fogyasztási cikknek (TV, autó stb.). Ha ugyanazon időben több dolog képviselt értéket, jelöljük meg a fontossági sorrendet.

4. A családtagok kapcsolata, viszonya egymással. Részletes elemzést igényel a családtagok kapcsolata. Minden egyes tag kapcsolatát vizsgáljuk meg a család többi tagjával. Van-e a család egészére kiterjedő tekintélye vagy hatalma a család valamelyik tagjának? Ha igen, kinek? A legidősebb férfinak, a kereső férfinak, a legidősebb nőnek? Mi az alapja a hatalmának? (pl. pénzkereső). Mi az alapja a tekintélyének? (pl. idős kora, szaktudása). Figyeljük meg, hogy a családi hatalmat és tekintélyt ugyanaz a személy birtokolja-e vagy a kettő szétválik egymástól?

Ki az az egyéniség a családban, aki összetartja? (A legidősebb nő, a család tanult nőtagja stb.) Hogyan történik ez? Leveleznek, meghívja őket ünnepekre? Az együtt élő családtagok esetében békítő szerepet tölt be?

5. A család mobilitása.

a) *A család társadalmi helyzete 1945 előtt.* Próbáljuk meg minél pontosabban meghatározni a vizsgált család 1945 előtti rétegét, csoportját: hány hold földdel rendelkeztek, mennyi állatállománnyal, milyen volt a ház, ahol laktak, hol volt a telek, a község melyik részén, s külön azt is, hogy a család melyik rétegbe sorolta magát?

b) *A jelenlegi helyzete.* Megállapításakor vegyük figyelembe, hogy a család csak mezőgazdasággal vagy csak iparral foglalkozik-e, vagy pedig mindkettővel. Tudakoljuk meg, mennyi a család havi jövedelme, részletesen feltüntetve, hogy miből származik. Részletesen jegyezzük fel a család gazdasági felszereltségét (pl. fürdőszoba meglétét), valamint a házban levő helyiségek használatát (a konyhában laknak, a szobát nem használják stb.). Jelezzük értelemszerűen az „a” pontban felsoroltakat, valamint a legjelentősebb fogyasztási javakat is (mosógép, TV, motor, autó stb.). Rendkívül lényeges pontosan megállapítani minden családtag foglalkozását és iskolázottságát. Ha egy-egy családtag foglalkozása (akár munkahelye) változott az elmúlt évtizedekben, soroljuk fel a lehető legteljesebben, egészen onnan kezdve, hogy munkát vállalt, megszűnt az önálló gazdasága. Határozzák meg a családtagok, hogy ma melyik társadalmi réteghez tartozónak tekintik magukat és családjukat.

c) *A család kapcsolata a község többi családjával.* Mindenekelőtt próbáljuk megállapítani, hogy a vizsgált család mennyire zárt, illetve mennyire nyitott: barátkoznak-e más rétegbe tartozókkal? Házasodásnál mit vesznek figyelembe: az azonos rétegbe tartozást vagy személyi indítékokat? Kérdezzük meg a családtagokat, hogy a személyes és családi kapcsolatuknak az alapját miben látják? (Pl. azonos társadalmi réteg, azonos munkahely, rokonság, szomszédság, barátság stb.) Van-e vagy vannak-e a községben mintacsaládok, amelyek anyagi, társadalmi és kulturális javak megszerzésében követendőek, elérendőek a választott családjuk számára is. Ha van ilyen család, föltétlenül próbáljuk felderíteni „minta” voltának alapját, tehát mit tartanak róluk fontosnak. Állapítsuk meg ezeknek a mintacsaládoknak a korábbi és jelenlegi társadalmi hovatartozásukat az „a” és „b” pontokban felsorolt ismérvek alapján.

d) *A család kapcsolata a falun kívül.* A családtagok hová járnak a községen kívül más helységbe vásárolni, piacra, vásárba, orvoshoz, szórakozni stb.? Külön vizsgálatot igényel az a családtag, aki nem a községben dolgozik, eljár mindennap vagy pedig hétféteken jár csak haza (tehát ingázó), esetleg végleg el is költözött. Ez esetben az legyen vizsgálatunk célja, hogy milyen a kapcsolata a községgel, saját családjával. Részletezzük, hogy milyen gyakran jár haza, vendéggént, vagy esetleg egy-egy nagyobb munka elvégzésére. Kérdés, hogy az otthon lakó, de eljáró családtagok ugyanúgy beletartoznak-e a családba, a faluba, mint az otthon dolgozó tagjai vagy pedig inkább a munkatársakhoz tartoznak. Milyen mértékben vesznek részt a család munkájában, közös programjában? Mindezt ők maguk hogyan látják?

A vizsgált család kiválasztása

Egy család vizsgálatával az a célunk, hogy egy adott közösség életútját, annak változását mutassuk be. Ezért ne véletlenszerűen válasszuk ki vizsgált családjunkat, hanem ügyeljünk arra, hogy alkalmas legyen a fentiekben vázolt bonyolult kapcsolatrendszerek bemutatására. Különösen szerencsés, ha olyan családot választunk, amelyben több generáció él együtt, ne az egyedül élő idős személy legyen vizsgálódásunk tárgya,

Természetesen minden család vizsgálata értékes adatokat szolgáltathat a tanulmányozás számára azonban a következőket vegyük figyelembe: a kiválasztott család nagy legyen, ha lehet több generáció éljen együtt, s olyan legyen, amely jellemző típus a községben, nevezetesen ha a családok többsége otthon, a termelőszövetkezetben dolgozik (dolgozott – Szerk.), olyat válasszunk. ha sok az eljáró, úgy olyan családot válasszunk, a kiválasztásnál tehát elsősorban a családtípus adjon támpontot. A társadalmi rétegződés szempontjából bármely csoportba tartozhat a család, hiszen egy-egy közösség valamennyi rétege fontos vizsgálódásunk szempontjából. Természetesen az az ideális, ha egy közösség valamennyi családtípusából választunk ki egyet-egyet vizsgálat céljára.

A vizsgálat módszere

A vázolt témakörökből látszik, hogy a legfontosabb feladatunk a család kiválasztása után a megfelelő kapcsolatteremtés. Vizsgálatunkat egyszerre több módszerrel is végezzük, tehát nemcsak kikérdezéssel, hanem megfigyeléssel is. A kikérdezés ismert módszere az adatgyűjtés, a családok vizsgálatánál azonban ugyanolyan fontos a megfigyelés is.

Az egyes problémakörök részletezésekor is utalunk arra a rendkívül lényeges különbségtételre, hogy adataink esetében mi a valóság (mit állapítottunk meg mi az adatokból?), és mi az, amit a család valamely tagja annak tart (természetesen a kettő egybe is eshet). Ezt azért emeljük ki, mert célunk az, hogy pontos, mérhető adatokat jegyezzünk fel, ennek előfeltétele, hogy a valóságos és az ideális adatokat különválasszuk. Az ideális adatok éppen úgy forrásértékkel rendelkeznek a tudomány számára, mint az objektívek, a mérhető adatok, fontosságukra tehát külön szeretném felhívni a figyelmet.

Vizsgálódásunk során különös gondot fordítunk az időre, az események, jelenségek idejének feljegyzésére. Minden adatunk pontosan körülhatárolható legyen, amennyiben nem ismertek a konkrét évszámok, úgy valamely nagyobb eseményhez viszonyítsunk.

SENTI TIBOR

Szemponatok a paraszti önéletrajz írásához

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára Gyűjtésszervező Csoportja 1971-ben, illetve 1976-ban sokszorosította, majd terjesztette a *Csalog Zsolt* író és néprajzkutató által összeállított *Parasztéletrajz, egy parasztcsalád története* című útmutatót. Ez a kitűnően összeállított segédlet rövid idő alatt elfogyott és részben ennek, részben pedig *Nagy Gyula* ny. orosházi múzeumigazgatónak az önkéntes néprajzi gyűjtők 1977. évi kőszegi találkozásán, az általa irányított paraszt önéletrajzírók munkájáról elhangzott előadásának köszönhető, hogy az utóbbi időben az idősebb parasztemberek körében országwide fokozódó érdeklődés nyilvánul meg az önéletrajzírás iránt. Tágabb környezetben: Hódmezővásárhelyen, Orosházán önéletrajzíró csoportok alakultak, Szentesen és más városokban, községekben pedig jó néhányan egyéni módon próbálkoztak e szép és tudományos szempontból is fontos munkával. Újabb útmutatónk nekik kíván segítséget nyújtani.

Csalog Zsolt munkája elsősorban a paraszt önéletírás írói módszereit részletezte, néprajzi szempontból pedig a folklór kapott hangsúlyt. A vásárhelyi tanyavilágban az elmúlt évek során, mintegy két tucat parasztcsalád életrajzát gyűjtöttem össze. (A tanya címmel, 1979-ben, a Gondolat Könyvkiadó gondozásában jelent meg.) Gyűjtő-feldolgozó munkám során tapasztaltam, hogy az idős parasztemberek nagyon fogékonyak környezetük anyagi kultúrája, az őket körülvevő természet és a társadalmi változások iránt is. Ennek megfelelően az útmutató kérdéseit elsősorban

az alföldi tanyák, falvak és mezővárosok paraszt önéletrajzírói számára, a tárgyi néprajz és a történelem hangsúlyozottabb részletezésével állítottam össze.

Tapasztaltam, hogy az a parasztember, aki tollat fog sorsa megírásához, az átlag fölé emelkedő szellemi értékkel rendelkezik. Fogalmazása, szabatos kifejezése és tárgyi tudása olykor írói vénát és néprajzos ismereteket mutat. Ezért mertem a most közölt útmutatóban az eddigieknél még pontosabban meghatározott és részletesebb szempontokat összeállítani a készülő munkájukhoz.

Egy-egy kérdést több szempont szerint is érintenem kellett, ezért elkerülhetetlen volt, hogy az útmutatóban néhány helyen átfedésnek tűnő részletek ne legyenek. Az itt közölt útmutatót mind a vásárhelyi, mind az orosházi paraszt önéletrajz-írókhoz eljuttattam. A velük foglalkozó szakemberek véleménye alapján, a kérdéseket hasznosították.

A feudális és a kapitalista korszak; a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód évszázadai

I. Az elődök

1. Az apai és az anyai ágon: ük-, déd-, nagyszülők és szülők legfontosabb életrajzi adatai, családfájuk, származásuk, foglalkozásuk, bemutatásuk
2. Anyagi és szellemi hagyatékuk
3. A család összetartó ereje
4. Az apa és az anya szerepe:
  - a) a családi életben
  - b) a nevelésben,
  - c) a gondozásban

II. A gyermekkor

1. Az eszmélés korszaka, a gyermek, mint kedvenc vagy mellőzött. 2. Az iskoláskor. 3. Játékok készítése. 4. A gyermekjátékok és a játszás leírása. 5. Ismerkedés a falusi, tanyai élettel járó könnyebb munkákkal, mint pl. libapásztorkodás, disznó-, marhaörzés stb.

III. Legényévek, nagylánykor

1. Teljes részvétel a gazdasági és a házkörűli munkákban. 2. Bálázás. 3. Katonáskodás. 4. Nőknél: az anya szerepének átvállalása a kisebb testvérek nevelésében; a háztartási és a gazdasági munkák végzése. 5. Udvarlás, szerelem.

IV. A házasság

1. A párválasztás társadalmi, anyagi és érzelmi indítékai. 2. Nősülés és férjhez menés. 3. A lakodalom leírása. 4. A „nászagy” és a nemi élet őszinte, de durvaságtól mentes feltárása. 5. Az összeszokás problémái. 6. A gyermekek születése. 7. A keresztelők leírása.

V. Az önállósulás

1. A szülők és a nagyszülők elhalása. 2. A temetés leírása. 3. A gazdálkodás színhelyének leírása: a tanya, a falusi ház és a telek részletes bemutatása. (A ház elrendezéséről és a telkéről vázlatrajz fontos lenne; ennek híján a berendezés pontos leírása, illetve az épületek, kút, fák elhelyezkedésének bemutatása. Mit, hol helyeztek el, és mire használták?) 4. A tanya és a falusi, városi ház kapcsolata. 5. A termelés arculata: növénytermesztés, állattartás vagy tenyésztés, kertészkedés, egyéb. 6. Melyik, milyen arányban érvényesült a birtokon? 7. A termesztett növények és a tartott állatok darabszámának megadása, egy évet véve alapul.

VI. Hogyan gazdálkodtam?

1. Életrend. (Kelés, fekvés, étkezések időpontja, a nap, az év hasznos beosztása.)
2. A keléstől a fekvésig egy-egy nap leírása mind a négy évszakban. 3. Paraszti munka az évszakok szerint: egy év termésének leírása. (Mikor, milyen munkákat és kik végezték?)
4. Munka a házon belül: konyhában, nyári konyhában, szobákban, kamrában, ereszalján és a padláson stb. 5. Munka a gazdasági épületekben: istállóban, ólakban, színekben, műhelyekben stb. 6. Kismesterségek űzése, javíthatások. (Szövés, fonás, kosárfonás, lószerszámjavítás stb.) 7. Munka a ház körül: veteményezés, fűkaszálás, épületjavítás stb. 8. Építkezés. Hogyan építettem

föl a tanyát, a házat, egy-egy épületet? 9. Munka a földön, a határban. (Hány holdon és hány aranykoronás földön gazdálkodtam?) 10. Az értékesítés módszerei: piacozás, vásároszás, kereskedőn, szövetkezeten (pl. 1945 előtt a „Hangya”) keresztül; sáphúzóik közbejöttével: kofa, kupec bevonásával; szerződésköttetéssel, vagy közvetlenül a tanyából, háztól adta el az árut? 11. Hogyan hirdetett? (az ablakba kirakott árukkal, fára, közkútra, falra kiszögeezett írással, szóbeli közléssel stb.) 12. Bémunkák: fuvarozás, pálinkafőzés, bőr, gyapjú, kender fa földolgozása stb., illetve földolgoztatása. 13. A földművelés, az állattartás, a háztartás és a műhely eszközei. 12. A gazdálkodás korszerűsítése: öntözés, legelőgazdálkodás, talajjavítás, nemesítés, tenyésztés, iparszerű termelés stb.

VII. Ünnepek és szokások

1. Családi események megünneplése és a hozzájuk fűződő szokások: a) menyegző, b) születés, c) keresztelő, d) legénybúcsú a bevonulás előtt és az esküvő előtt, e) temetés és halotti tor, f) születésnap és névnap, g) bérmálás és konfirmálás, h) egyéb rendezvények, pl. tanya-, házszentelő leírása. 2. Nemzeti ünnepek megünneplése és a hozzájuk fűződő szokások. 1945 előtt: 1848. március 15. és 1849. október 6. megünneplése. 1945 után: április 4., május 1., az alkotmány és november 7. megünneplése a munkahelyi közösségben. 3. Egyházi ünnepek: a nagyobb ünnepek közül megemlíti az újév, a gyertyaszentelő, a húsvét, a pünkösöd, Szent István, a karácsony, a szilveszter megünneplését, valamint a búcsúkat stb.

VIII. Élvezetek

1. Az evés, táplálkozás. (A mennyiség, az ízek: sós, édes, savanyú, könnyű és nehéz ételek kedvelése.) 2. Az ivás. 3. A dohányzás. 4. Közös szórakozások: kártyázás, biliárdozás, sakkozás stb. 5. Beszélgetés, komázás. 6. A pihenés élvezete. 7. Az alkotás és a befogadás élvezete: olvasás, ének, kézimunkázás, faragás, díszítés, népdal, népmese, betyártörténet stb. elmondása, eléneklése. 8. A tiltott gyönyör: a) állandó szerető tartása, b) alkalmi partner keresése.

IX. Kapcsolat az emberekkel

1. Kapcsolat a családdal. A déd-, a nagyszülők és a szülők tisztelete, a családban betöltött szerepük az öregedés különböző időszakaiban. 2. A családfő tisztelete. (Az asztalfő, a gondolkodószék szerepe a parasztesládoknál.) 3. Magázódás és tegeződés. 4. Kapcsolat a rokonokkal. 5. Kapcsolat a jó ismerősökkel: barátokkal, szomszédokkal. 6. vendégfogadás. (A vendég leültetése és elhelyezése a házban.) 7. A szomszédokkal való kapcsolat részletes leírása. 8. Kapcsolat a helyi értelmiséggel: tanítóval, pappal, orvossal, állatorvossal, ügyvéddel; egyéb hivatalos személyiséggel. 9. Kapcsolat a saját gazdasági munkásokkal: béressel, kanásszal, tanyással, alkalmi munkásokkal, libapásztorokkal. (Helyük az étkezésnél és a pihenésnél.)

X. Kapcsolat a természettel

1. A föld szeretete. Ragaszkodás a tájhoz, a szülőföldhöz, a tanyához. 2. Az állatokkal való kapcsolata. (A kezes állat) 3. Kapcsolat a növényekkel. (Virágos kert.) 4. A beteg állat, növény gyógyítása. 5. A beteg ember: a) kuruzslás és házi gyógyítás, b) orvos, bába segítségével. 6. Az éghajlat és a parasztember viszonya: a) időjóslás, b) klimatikus megfigyelések. 7. Harc a vadzvízzel és az árvizekkel. 8. Harc a vízéért: az aszály. 9. Viharok, fagy, jégeső, villámcsapás.

XI. A társadalom szerepe

1. A haza fogalma és szeretete. 2. Nemzeti, politikai, népi hősök; eszményképeim 3. Pártokban, gazdakörökben, tanácsban, olvasókörökben, egyéb szervezetekben való részvétel. 4. A kisgazdaság és a hivatalok kapcsolata. (Adózás, ügyintézés stb.) 5. A gazdasági válságok. (Az árak ingadozása.) 6. Gazdasági fellendülések. 7. Forradalmak és háborúk. 8. Az egyén sorsának bemutatása a behívóparancs átvételétől a leszerelést követő hazatérésig. 9. A vallás szerepe a családban. 10. Tanyai rendezvények. 11. A háborúk, a gazdasági válságok, az általános fejlődés, a nagyárutermelés, a kisparaszti termelés hanyatlásának jeleit idézi elő már 1945 előtt: a) áttérés a polgárius életmódra; b) a gyermekek taníttatása. 12. Visszatekintés. (Mit tudtam az öröklött vagy induló vagyonhoz hozzáragasztani a saját erőmből; mit tettem rosszul, és min változtatnék?)

A hagyományos paraszti gazdálkodásról és életmódról való áttérés időszaka

XII. Az életmódváltás

1. 1944 ősztől 1950 tavaszáig. 2. A társadalmi változás hatásai a magángazdaság és a család életében. 3. Beszolgáltatás, rekvirálás. (A személyi kultusz évei.) 4. A szövetkezetek megalakulása. A tagtoborzás módszerei. 5. Áttérés a közös gazdasági termelésre. 6. Az egyéni gazdaság, a magánbirtok, a tanya sorsa. 7. A városi, falusi ház jelentőségének megnövekedése. 8. A gyermekek további sorsa, a) beilleszkedés a nagyüzemi termelésbe vagy h) elszakadásuk a mezőgazdaságtól. (Az ipar, a kereskedelem szívóhatása.)

XIII. Az öregedés

1. A gyermekek végleges különválása: a két szülő egyedül marad. 2. Családi öszejöveletek az élet ezen új időszakában. 3. A gondozás problémái. (Az öregek elhanyagolása.) 4. Betegségeik jelentkezése. 5. Elhalálozás: az egyik házastárs magára marad. 6. Csökkent munkavégzés. 7. A nyugdíjas kor gazdasági körülményei. (Összehasonlítás a szülők, nagyszülők sorsával.)

A paraszt önéletrajz legfontosabb követelményei

I. Elméleti kívánalmak

1. A paraszt önéletrajz legyen emberközpontú. 2. legyen történeti és néprajzi hitelű. 3. Szépitgetéstől mentes, őszinte írás legyen. 4. Tárgyilagosan érzelemgazdag, de nem érzélgős. 5. Egyént, karaktert kell formálnia, de a családban, a társadalomban elhelyezve. 6. A leírások legyenek olyan pontosak és részletezők, hogy a tárgyban járatlan olvasó is megértse.

II. Technikai kívánalmak

1. A paraszt önéletrajz legyen jól olvashatóan leírva. 2. A szöveget igyekezzenek írásjelekkel: vesszőkkel, pontokkal, felkiáltójelekkel, kérdőjelekkel stb. könnyen érthető mondatokra elkülöníteni. 3. Az életrajz értékét fokozza, ha saját rajzokkal megmagyaráz egy-egy eszközt, épületet, családi ünnepet, családfát stb.; korabeli fényképpel, vagy mai fotókkal is illusztrálhatja. 4. Szempontjainkat ne tekintse kötelezően betartandónak! Ezek pusztán a figyelemfölkeltés céljából, azért készültek, hogy életének fontosabb eseményeire könnyebben visszaemlékezzenek.

SZACSVAY ÉVA

Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához

A változások vizsgálatához az alábbiakban felsoroljuk a paraszti élet valamennyi szokását, hogy ennek segítségével megkönnyítsük saját faluja szokásainak rendszerezését és áttekintését. Javasoljuk, hogy e felsorolás alapján válasszon ki egy-egy ünnepkört, melynek bemutatását szívesen vállalja, és amelynek részletes és alapos feldolgozását el tudja készíteni.

A feldolgozásban hangsúlyozottan az egykor még teljesebb szokást próbálják az emléktanyag segítségével minél részletesebben feltárni és leírni. A szokások mai változatának leírásánál a különbségeket próbálják megragadni. Így például a májusfaállítás szokásánál térjenek ki arra, hogy a tanácselnök vagy más személyek, esetleg különféle szervezetek kapnak-e, vagy pedig ma már egyszerű cserespek virág pótolja. Ugyancsak leírást érdemel a május 1-i felvonulás helyi lebonyolítása, minden szokással vált mozzanata. A magánéletben a keresztelőt is sokhelyt felváltotta a közösen rendezett, hivatalosan is támogatott ún. névadó ünnep. Egyszerűsödött ugyan, de fontosabb elemeit megőrizte az esküvő és a lakodalom, ugyanakkor új mozzanatokat fogadott be. Egyszerűsödött a húsvéti locsolkodás, gazdagodott viszont a Szilveszter stb.

Az ünnepek bemutatása előtt kívánatos megállapítani, hogy a falu ünnepeiből és szokásaiból melyek azok, amelyeket

- ma már nem tartanak,
- megtartják átalakult formában,
- ugyanúgy tartják, mint a II. világháború előtt.

Ezt a dolgot bevezetőjében tanácsos felvázolni, az ünnepek megadott felsorolása segítségével. (A szokások régi változatainál az 1945 előtti időszakot a mai változatoknál az elmúlt 10-15 év gyakorlatát vegyék figyelembe!)

I. Az emberi élet ünnepei a bölcsőtől a koporsóig

1. Születés és gyermekkor

a) a terhesség és az ezzel kapcsolatos jóslások, hiedelmek és elhárító szokások; a házasságon kívül született gyermek várása és a hozzá kapcsolódó szokások.

b) a szüléssel és születéssel kapcsolatos rend hiedelmek és óvintézkedések az anya és a gyermek védelmében; a bába és más segítő személyek teendői és fizetsége, a háznál szülés megszűnésének ideje.

c) a gyermek keresztelése és az ezzel kapcsolatos ünnepi szokások.

2. Az átmenet rítusai

a) bérmálás vagy konfirmálás szokásai

b) a legény- vagy leányavatás emlékei

3. A párválasztás, házasság és gyermeknevelés

a) A társas élet alkalmi és ezek leírása, a párválasztás rendje és szabályai egykor és ma, szereptartás.

b) A házasság: kommandálás és megegyezés, az eljegyzéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek, jósló eljárások és jegyajándék készítése, átadása, legény és leánybúcsú, a kihirdetés szokása.

c) Esküvő és lakodalom a leírás rendje: a lakodalom helyei – a lakodalom választott időpontja és időtartama – a lakodalmi tisztségviselők funkciói – lakodalmi kellékek és díszek – a lakodalom eseményei történés szerinti sorrendben (hozományvitel, lakomák, kontyolás, menyasszonytánc); a versek és énekek fonetikus, dallammal történő lejegyzése.

d) Csecsemőgondozás és gyermeknevelés: pólyálás és öltöztetés, tisztántartás, szoptatás és etetés, gyermekételek, gyermekjátékok, mondókák, tanulás és tanítás, gyermeki munkák.

4. Öregkor, halál, temetés

a) Az öregek helye a családi munkamegosztásban, táplálkozásuk, viseletük, szerepük és megkülönböztetett helyzetük a családban.

b) Az öregkori betegségek és azok elhárítása, házi gyógyítás, javasasszonyok és füvesemberek szerepe.

c) Az öregkori vallásosság megnyilvánulásai.

d) Az idős betegek gondozása.

e) Haláljelek, a halál beálltának megállapítása.

f) Siratás.

i) Halotti tor (asztalterítés, toros ételek, óvintézkedések a halott lelkének visszajárása ellen).

j) Temető, fejfajomák és feliratok.

II. Az év ünnepei

1. Jeles napi szokások és hiedelmek

Milyen eljárások, hiedelmek és szokások fűződnek az alábbi jeles napokhoz? Bálint nap, Szt. György nap, Szt. István nap, Péter-Pál napja, Szt. Mihály napja, Mindenszentek napja, Luca napja, István nap.

2. Színjátékszerű szokások

a) Farsangi szokások: felvonulás és álarcos alakoskodás (rönkhúzás, farsangi bál stb.); a farsangi szokások kellékeinek, a rigmusoknak és énekeknek pontos és hiteles lejegyzése).

b) A Balázs-járás és Gergely-járás emlékei.

c) Tavaszi ünnepkör: nagyheti ünnepek részletes leírása (kiszehajtás, öntözés, tojásfestés stb.)
pünkösdi ünnepkör részletes leírása (komatál küldés, májusfaállítás, pünkösdi királyné-választás stb.)

d) Karácsonyi ünnepkör: betlehemezés, karácsonyi kántálás és köszöntés, a karácsonyi asztal és étkezés, regölés.

e) Újévi, vízkeresztli szokások (köszöntés, háromkirályok, csillaghordás stb.)

3. A gazdasági élet ünnepei

a) aratóünnep egykor és ma b) szüreti multság és felvonulás, a szüret leírása d) disznótor.

A kiválasztott témakör feldolgozásának alapvető kívánalmai

1. *Egy szokás bemutatásának módja:* helyszín – szervezés, betanulás – a résztvevők kiválasztása, társadalmi viszonyok – szöveg, dallam, cselekmény (fonetikus lejegyzés, kotta, hangszalag, ábra, fénykép, film) – viselet vagy öltözék, kellékek (alapanyag, technika, méretek a szokásban való megjelenés, ábra, fénykép) – a szokás megrendezésének célja (pl. bajelhárítás, adománygyűjtés stb.)

2. Hogy az elmúlt harminc évben történt változások megragadhatók legyenek, az adatközlőket úgy kell megválasztani, hogy az 1945 előtti időszak és az elmúlt 15–20 évre vonatkozó, feldolgozásra kerülő szokáskör *aktív résztvevője* vagy *szervezője* szolgáltatssa az adatokat.

3. Az adatokat a közlők személyi adatainak pontos feltüntetésével kell hitelesíteni (név, leánykori név, születés ideje és helye, foglalkozás, felekezeti hovatartozás, gyűjtés ideje és helye, gyűjtő pontos személyi adatai).

BIHARI ANNA – PÓCS ÉVA

A karácsonyi ünnepkör

Útmutatónk célja kettős. Segítséget kíván nyújtani az egy-egy faluban jellemző hagyományos karácsonyi szokások, hiedelmek összegyűjtéséhez, valamint annak kiderítéséhez, hogy a karácsonyi milyen szerepet töltött be az egész közösség és egy-egy család életében; annak vizsgálatához, hogy hogyan, milyen elemekből szerveződött, épült fel az egész ünnepi ciklus. A karácsonyi hagyományos megünneplésére vonatkozóan meglehetősen sok néprajzi adattal rendelkezünk, de az adatgyűjtés elég egyoldalú volt, mindig csak az ünnep valamelyik kiragadott vonására terjedt ki: pl. karácsonyi köszöntő szokások, folklórszövegek vagy dallamkincs, a karácsonyi vallásos mozzanatai, étkezés, hiedelmek stb. Nem rendelkezünk olyan átfogó áttekintésével a karácsonynak, amely az egész ünnepi ciklus minden elemét, ezeknek egymáshoz kapcsolódását, egymáshoz viszonyított jelentőségét, szerepét a család életében; a különböző társadalmi rétegekben, csoportokban betöltött funkcióját, gazdasági hátterét, ideológiáját, szimbolikus jelentéseit egyaránt vizsgálná. Ma még lehetséges egy ilyen összefoglaló áttekintést nyerni az 1920–1930-as évek falusi karácsonyi szokásairól is: ennek elérése az útmutató egyik fő célja.

A karácsony és a köré szerveződő egyéb ünnepek, az adventtől vízkeresztig tartó időszak megünneplésében sok változás ment végbe a legidősebb adatközlők segítségével megtudható múlttól napjainkig, de a karácsony mai napig egyik legdominánsabb ünnepünk maradt, minden társadalmi, foglalkozási, vallási stb. réteg, csoport egyaránt megünnepli. Ezért a jelenkori karácsony vizsgálata akár az egyén vagy család, akár egy egész társadalmi réteg vonatkozásában számos rajta kívülálló, nemcsak konkrétan a karácsonyra vonatkozó kérdésre is fényt deríthet, ha a jelenkori karácsony felmérését társadalmi rétegenként és csoportonként elvégeztük. Az alábbi útmutató sa-
ja-

tosan a falusi, ill. volt parasztlakosság karácsonyi szokásainak felderítését szolgálja, és különös súlyt helyez a hagyományos elemek összegyűjtése mellett az ünnep megszervezésében, lefolyásában, az egyes ünnepi szokásokban bekövetkezett változásokra, valamint a karácsonyi ünnepkör legfrissebb szokásainak megismerésére.

A gyűjtés alapegysége a család, jóllehet majd minden témánál általánosabb, a nagyobb közösségre vonatkozó kérdések is helyet kaptak. A kérdéseket, ahol lehetséges, az egész család, ill. a háztartás feje válaszolja meg, ill. e szempontokat figyelembe véve tegye fel a gyűjtő a kérdéseket. Az egyes családok vagyoni-társadalmi helyzetéről adnak információt a személyi adatok. Ez alapvető segítség ahhoz, hogy az ünnep megjelenési formáit valamelyest társadalmi réteghez kötve szemlélhessük. Nem a konkrét jövedelem megtudakolása a cél, hanem egy életformáé és a faluban elfoglalt társadalmi helyzeté. Nemcsak az itt feltüntetett kérdések szolgálhatnak ilyen jellegű információ szerzésére, különösen az esetben, ha az adatközlők a jövedelemforrásokra vonatkozó kérdéseket nem szívesen válaszolják meg, vagy gyanakodva hallgatják. Ilyenkor a gyűjtő egy-egy család megismerésekor néhány más adattal próbálhatja meg jellemezni az adott család vagyoni-társadalmi helyzetét (pl. a család kapcsolatai a faluban, házuk berendezése, felszereltsége stb.)

Ha a gyűjtő kellő családi adatfelvétel birtokában összegező-általánosító képet tud rajzolni a falu egészéről, rendkívül hasznos, ha ezt megteszi. De fontos, hogy az egy-egy család tagjaitól szerzett információkat (a rájuk vonatkozó személyi adatokkal együtt) külön-külön kezeljük, ne vonjunk össze, ne általánosítsunk az így nyert, egy-egy családra vonatkozó adatokon belül. A gyűjtő saját tapasztalatait, vagy gyűjtése alapján általánosítható megjegyzéseit – ha vannak ilyenek – külön, a gyűjtés összegzésekként tegye meg. Csak így nyerhetünk világos képet a karácsony egy-egy családban betöltött szerepéről, amely sok mozzanatában családonként is különböző lehet. Már akkor is nagyon értékes anyagot nyerünk a karácsony ünneplésére vonatkozóan, ha egy közösségben összesen csak egy családtól szerzünk minden részletre kiterjedő információkat.

A kérdések feltevését mindenkor az adott beszélgetés-szituáció – határozza meg. Sem az itt megfogalmazott kérdések formáját, sem azok sorrendjét ne érezze a gyűjtő kötelező előírásnak. Lehetséges természetesen a felsorolt pontokat kérdőívként használva sorra kérdezni minden egyes kérdést az adatközlőtől; de általában pontosabb fény derül a szokások, szokáselemek, hiedelmek helyi jelentőségére, intenzitására, arányaira, ha egy-egy adatközlő a gyűjtő irányításával szabadon mondja el saját múltbeli vagy jelenbeli karácsonyi ünnepléseinek egy-egy mozzanatát. Így számos új, a kérdőívben nem szereplő szempont is felmerülhet. Természetesen az az ideális, ha az útmutatóban felsorolt témák és szempontok mindegyikét figyelembe vesszük; de egy-egy résztema alapos feldolgozása is nagyon hasznos lehet.

A „régii” karácsonyra vonatkozó adatokat általában úgy nyerjük, hogy idős adatközlőink gyermekkori emlékeiket mondják el. Ilyenkor nagyon fontos körülbelüli évszámmal meghatározni ezt a korszakot, hiszen nagyon különböző lehet pl. egy 50 vagy egy 80 éves adatközlőnél. A „szokás volt-e” megfogalmazású kérdésekre adott válaszként meg kell határozni, hogy az adott családban volt-e szokásban, vagy a rokonságban, esetleg az egész faluban. A karácsony megünneplésének sok mozzanatával kapcsolatban megkülönböztethető egyes magatartásformák helyesnek, kötelezőnek, az ünnepekhez illőnek vagy nem illőnek tartása, amelyhez azonban a gyakorlat nem igazodik teljes mértékben, pl. karácsonyesti ételnek tartják a borlevest, általában igyekeznek is azt főzni. Ezekre a különbségekre igyekezzünk tekintettel lenni; kideríteni, hogy mi a hagyományos, mi a mai norma és milyen mértékben tartják ezt be. Amikor pl. konkrétan valamelyik esztendő karácsonyi étrendjét írjuk le, vigyázzunk, hogy azok a valóban főzött és elfogyasztott ételek legyenek, ne az, amit „általában” szoktak. Nagyon jó, ha emellett feltüntetjük azt is, amit szokásosnak, kötelezőnek tartanak. Ugyanez vonatkozhat a karácsonyfára, ajándékokra, a rokonok meglátogatására, a szegényeknek adott alamizsnára, az illendő viselkedésre, templomba járásra és a karácsonynak még sok egyéb elemére.

A családonként végzett gyűjtés során lehetőség szerint az alábbi személyi adatokat vegyük fel:

Az együttélő család, minden tagjának neve, életkora, születési helye, iskolai végzettsége, valása, foglalkozása; nem helyben dolgozóknál a munkavégzés helye.

A család lakóhelye: családi ház; szobák száma, fürdőszobával, folyóvízzel vagy anélkül. Bérelt ház vagy lakrész; szobák száma, fürdőszobával, folyóvízzel vagy anélkül. Albérlet; szobák száma, hány személy lakja? Szülők háza; gyermekekkel laknak együtt, hány szobás házban, közös háztartásban vagy nem? Hány fő él együtt?

Föld és állatállomány mennyisége a tsz-szervezés előtt. Jelenlegi kiegészítő jövedelem: föld, háztáji föld, gyümölcsös, szerződéses állattartás, fóliás zöldségtermelés stb. ezek mennyisége, mértéke.

I. ADVENT

1. Advent idején elkezdődtek-e már a karácsonyi ünnepi előkészületek? Ezek miből álltak (hajnali mise, esti vagy késő délutáni mise stb.). Napjainkban megemlékeztek-e valamilyen formában advent időszakáról? Milyen szokások voltak még?

2. Szerveztek-e családoknál adventi vallásos összejövetelt? Mindig ugyanannál a családnál tartották-e ezeket, vagy esetenként másutt? Hogy hívták ezeket az esti alkalmakat? Írja le röviden egy-egy ilyen este menetét! Körülbelül meddig voltak ezek szokásban? Ha napjainkban megváltozott formában fennmaradtak, milyen változások történtek?

3. Szokás volt-e az adventi koszorú készítése? Adták-e rokonok, barátok egymásnak ajándékba? Maguk készítették-e a koszorút és hogyan díszítették? Hol helyezték el? Énekeltek-e, imádkoztak-e közösen mellette alkalmanként? Napjainkban van-e adventi koszorú? Saját készítésű vagy vásárolt?

4. Az adventi időszakra vonatkozott-e valamilyen munka-, vagy egyéb tilalom? (pl. nem tartottak lakodalmat stb. Ma betartják-e ezeket a tilalmakat, vannak-e újabbak?) 5. Az utóbbi években felelevenítettek-e valamilyen adventi szokást a faluban vagy a családban? Mit, mikor kezdtek újra, és milyen formában? (Pl. a pap által kezdeményezett újra szervezett adventi összejövetelek stb.).

II. KARÁCSONYI ELŐKÉSZÜLETEK

1. Mikor kezdték régen a karácsonyi ünnepre készülést, és mikor kezdik napjainkban? Mikor volt/van disznóölés, takarítás, bevásárlás, sütés-főzés, ajándékok megvétele, elkészítése, karácsonyfa megvétele, karácsonyi üdvözlőlapok írása?

2. A család mióta küld karácsonyi üdvözlőlapokat, általában hányat, kiknek (rokon, barát stb.)?

3. A család kap-e karácsonyi üdvözlőlapokat, általában hányat, kiktől (rokon, barát stb.)?

III. KARÁCSONYESTE

1. Volt-e vagy van-e valamilyen elnevezése december 24-ének? (pl. karácsony vigíliája stb.).

2. A családtagok december 24-i tevékenysége (családfő, háziasszony, a család többi tagja). Kinek volt a feladata a következő munkák elvégzése: lakástakarítás, udvartakarítás, állatok ellátása, főzés, sütés, karácsonyfa díszítése, a lakás ünnepi feldíszítése. Napjainkban hogyan oszlanak meg a családtagok között e munkák? Fűződött-e bármelyik tevékenységhez valamilyen hiedelem?

3. Mikor mosakodnak és öltöznek ünneplőbe a családtagok? Fűződött-e fűződik-e ehhez valamilyen hiedelem? (pl. a karácsonyesti mosdóvizet szóltalanul hozták be a házba, almát tettek bele stb.).

4. Tartottak-e böjtöt december 24-én? Ez meddig tartott (az első csillag feljöveteleig, sötétedésig, teljes böjt volt az éjfélig miséig, böjt a vacsoráig stb.). Napjainkban tartják-e még a böjtöt? A vacsora leszámítva mire nem terjed ki a böjt (pl. szabad volt kenyeret enni és vizet inni). Ismert volt-e valamilyen hiedelem a karácsonyi böjtről (pl. gyerekeknek azt mondták, hogy ha megtartják a böjtöt, meglátják az aranycsikót, vagy megnyílik az ég, a lányok megjósolhatják jövődöbéli férjüket stb.).

5. Ahol nem tartottak teljes böjtöt, a vacsora előtt mit ettek ezen a napon és kb. hány órákor? (Pl. 10 óra tájban reggelit, délben ebédet stb.). A karácsonyi vacsora előtti napi étkezés (az étkezések idejével jelölve) napjainkban.

6. Hány órákor volt az ünnepi étkezés és mi volt a neve? (például délután 4 órákor *ebéd*) Hol étkeztek? (Konyhában, tisztaszobában) Mivel terítették le az asztalt: volt-e külön karácsonyi abrosz? Használták-e azt az abroszt a karácsonyi étkezésen kívül és fűződött-e hozzá valamilyen hiedelem? (Pl. vetőabrosznak, ezzel letakarva füstölték a beteg tehenet stb.). Volt-e külön szertartás az abrosz felterítésének? (Pl. a gazda és a gazdasszony együtt terítették fel az abroszt, közben a következő évi termésről folyt pár beszéd köztük.) Használtak-e több abroszt egymásra terítve a

karácsonyi asztalra? Melyiket, mire, hogyan használták? Volt-e ünnepi étkezés? Tettek-e az asztalra, köré vagy alá szalmát, szénát, gabona- vagy egyéb magvakat, szerszámokat? Milyen hiedelmek fűződtek ezekhez? (szalma a Kiszézusnak fekhelyül, kaszkó az asztalra a beteg téhen gyógyítására, a gabona magvakból a tyúkokat tették vízkeresztig, hogy jól tojjanak stb.). Előfordult-e, hogy teleszórták az egész szobát szalmával? Miért? Ki vitte be a terményeket vagy szerszámokat a szobába és mikor? Meddig voltak ott és milyen célból? Előfordult-e hogy ezen a szalmán aludt az egész család? Meddig maradtak a termények és szerszámok a szobában? Leszedéskor hová kerültek, mit csináltak velük? Él-e még ez a szokás a családban vagy a faluban, milyen formában? Volt-e hagyományos ülésrend a karácsonyi asztalnál? Eltért-e ez a közönséges vasárnapi ülésrendtől? (Pl. ilyenkor az asszonyok, gyerekek is az asztalnál ültek, egyébként nem.) Imádkoztak-e közösen hangosan az étkezés megkezdése előtt? Hogyan szolgálták fel az ételeket? (Előre odakészítettek mindent, vagy külön-külön hozták be az egyes fogásokat, jókívánásokat mondtak minden ételhez stb.)? Írja le a régi karácsonyi étrendet (sült tésztákkal, italokkal együtt) körülbelüli időmeghatározással! Ha lehetséges, tüntesse fel, időben milyen változások következtek be az étrendben! Kérjük az ételekhez fűződő hiedelmeket, magyarázatokat is leírni! (pl. mézbe mártott fokhagyma az első fogás, ezt torokfájás megelőzésére tartották jónak). (Ételek nevei, pl. Jézus kalácsa; italok, pl. bor, pálinka, mézes pálinka). Volt-e olyan étel, amit különleges módon ettek vagy szolgálták fel? (pl. az almát a gazda osztotta szét, azt azért ették, hogy egész évben összetartsa a család). Vittek-e be olyan ételt az asztalra, amihez nem is nyúltak, sőt érintetlenül kellett hagyni? (pl. kenyér, amit Újévig, vízkeresztig nem szegtek meg) Különbözött-e ez az étel a szokásostól? (pl. nem búza-, hanem rozslisztből készült.) Fűződött-e ehhez az ételhez valamilyen hiedelem? (pl. tűzbe kellett dobni?). Az asztali viselkedés szabályai (pl. tilos könyökölni, a gazdasszony sokáig ülve maradt az asztalnál, hogy jól üljenek a tyúkjai stb.). Meddig ült a család az asztalnál este, mit csináltak vacsora után? (pl. diót törtek, jósoltak, dióba kártyáztak stb.). Az étkezés után együtt volt-e a család lefekvésig, mivel töltötték az időt? (pl. közös társasjátékok játékosával, Bibliát olvastak, vagy egyéb imakönyvet, szenttörténeteket meséltek, olvastak, a lányok és fiúk tréfás jóslással töltötték az időt). Mit hagytak az asztalon az étkezés befejezése után és meddig maradtak ezek ott? (pl. a magvakat és a szalmát szilveszterig, aznap éjszakára minden ételmaradékot a családot meglátogató angyaloknak vagy halottaknak). Készítettek-e étkezés közben karácsonyi morzsát, milyen célból és mit csináltak ezzel (pl. minden ételből egy kanállal az asztalra helyeztek, és ezt a maradékot vízkeresztkor zacskóba tették gyógyításhoz). Hagytak-e az asztalon vagy a lakás bármely más részében valamilyen ételt a Jézuskának vagy a halottaknak és hogy nevezték ezt az ételt? (pl. angyalkolbászt hagytak a kemence nyakán).

7. Éjféli mise. Hogyan mentek a misére? (csoportosan, asszonyok, férfiak, külön családonként stb.) Felöltöztek-e külön ünnepélyesen? Hány éves kortól vitték el a gyerekeket is? Ki maradt otthon? Volt-e a szokásostól eltérő jelenség a karácsonyi éjféli misén? (pl. a szokásostól eltérő ülésrend, másfajta szertartás stb.) Etek-e az éjféli mise után és mit? (pl. az asztalon hagytak vacsora-ételekből stb.). Volt-e külön erre az időre készült étel, sütemény vagy ital? (Volt-e neve? pl. angyalcsik).

8. Mai étrend. Írjuk le a napjainkban szokásos karácsonyi étrendet. Mikor kezdték elhagyni a hagyományos régi ételeket? Kik kezdték az új ételek bevezetését a családban, rokonságban (újabb ételek: sült hús, töltött pulyka, rántott hal, krumpli saláta, töltött káposzta stb.) Vesznek-e karácsonyra déligyümölcsöt, mit? Italokban van-e a régihez képest változás és ez kb. mikor következett be? (pl. feketekávé fogyasztása) Van-e mai karácsonyi ételek között olyan, amihez valamilyen hiedelem vagy jósló szokás fűződik?

9. Ünnepi teríték. Milyen étkezéssel terítenek a karácsonyi vacsorához, van-e a családnak ünnepi (karácsonyi) étkezlete? Miben különbözik a karácsonyi terítés a szokásos vasárnapi terítéstől? (szalvéta használata külön tálba tálalás, asztaldísz, virág, boróka, fenyőág, gyertya, papírfigurák, agyagfigurák, betlehem, jászol stb.) (Írja le a terítés módját, a díszítés módját, az ülésrendet!) Hány órakor ül asztalhoz a család, hol terítenek, együtt étkeznek-e az egész család? Mikor szedik le a 24-i asztalt? (pl. rögtön a vacsora után, éjfélkor, vagy másnap?) Ma előfordul-e hogy valamilyen ételt szándékosan az asztalon hagynak? (pl. a sütemény – gyümölcsötálat stb.) Meddig? Ebből állandóan szabad-e venni?

10. Karácsonyfa. Van-e ma minden háznál karácsonyfa, vagy csak fiatal házassoknál, gyerekes családoknál? Akinél nincs, van-e helyette valamilyen más dísz (pl. vázába tett fenyőág, gallyak, stb.) Régen állítottak-e valmit karácsonyfa helyett? (pl. felfüggesztett fenyőágot, cseresep fát, ki-

virágzott gyümölcsfaágat, cserepet stb.) Fűződött-e ehhez a gyümölcsfaághoz valamilyen hiedelem? Mikor vágták le és tették vízbe? (pl. Katalin napján és ekkor Katalin-ág a neve és a lány férjhezmenetelére jósolnak belőle.) Mikor szerzik be a karácsonyfát és mekkorát? Ki díszíti? Mivel díszítették régen, és mivel napjainkban? Mióta használnak vásárolt díszeket? Régen állítottak-e díszítetlenül fát? Kb. mióta vásárolnak bolti habdíszeket, szaloncukrot, csokoládédíszeket? Aggatnak-e a fára vallásos díszeket, almát, diót stb. házilag készített díszeket? Milyenek az utóbbiak? Meglepetés-e a gyerekeknek a karácsonyfa? Mit mondanak, ki hozza a fát és az ajándékot? (Jézuska, Télapó stb.) Mivel világítják a fát; kb. mióta vannak karácsonyfán villanyégők a faluban, illetve a családban? Mikor szokták leszedni a karácsonyfát?

11. Ajándékozás. Ki kitől kapott karácsonyi ajándékot régen és mit? Emlékezetből kérjük megemlíteni a család egy-egy tagjának lehetőleg évhez köthető karácsonyi ajándékát (pl. köszönő gyerekek pénzt, vagy a keresztszülőtől almát, diót, ruhaneműt kaptak). Mióta szokás, hogy a családtagok megajándékozzák egymást? Ki kit ajándékoz meg a családban? Meglepetés-e az ajándék? (csak a gyerekeknek, vagy a felnőtteknek is?) A családon kívül távolabbi rokonokat, keresztszülőket, tanítót, papot, óvónőt, orvost megajándékoznak-e? Kinek milyen ajándékot szoktak venni az alábbiak közül: gyerek, házastárs, nagyszülő, rokon, nem együttélő gyerek, elvált házastárs, barát, idegen. Ajándékok fajtái: ruhanemű, háztartási eszköz, lakberendezési tárgy, dísz-tárgy, könyv, lemez, rádió, televízió, magnetofon, sportfelszerelés, kerékpár, motorkerékpár, hobbfelszerelés, ékszer, kozmetikai cikk, játék, virág, ital, édesség, kávé, cigaretta, pénz, ill. takarékbetétkönyv, maga készítette ajándék (pl. kézimunka). Hol szerzik be az ajándékokat (helység-név)? Megkérdezik-e a gyerekektől és a családtagok egymástól, hogy mit szeretnének? A karácsonyi ajándékokra költött és az ünnepre szánt összeget előre megtervezi-e a család? A család havi jövedelmének kb. mekkora részét fordítják az ünnepre?

12. Karácsonyeste megünneplése. A következő karácsonyi tevékenységek közül számokkal jelölve időrendben jelezze, hogy zajlik le a karácsonyeste a családban. Általános tisztálkodás (fürdés, hajmosás, borotválkozás), átöltözés; ajándékok elhelyezése; ünnepélyes jeladás; villany eloltása, gyertyagyújtás; bevonulás a feldíszített szobába; lemez, magnószalag lejátszása; éneklés; imádkozás; bibliaolvasás; kölcsönös jókívánságok, csók; gyertyák eloltása; villanygyújtás; ajándékok kibontása; asztal megterítése, feldíszítése; vacsora; asztali beszélgetés, eszegetés, iszogatás; köszöntők, kántálók megjelenése; szenttörténetek mesélése; játék a gyerekekkel; gyerekek szerepeltetése; közös társasjáték (pl. kártyázás); tv-nézés; rádióhallgatás; lemezhallgatás; családi fényképezés; egyéb (mi)? Szokás-e, hogy pl. a szülőknél vagy gyerekeknél rendezik meg a közös karácsonyestét? Milyen zenét hallgatnak (vagy énekelnek) karácsonyeste? (pl. egyházi dalokat, melyeket?), egyéb énekeket énekelnek, lemezen vagy magnetofonon hallgatnak egyházi zenét, (ugyanolyan, mint máskor, vagy külön karácsonyi zenét) (ez mi)? Van-e olyan zene, amit nem tartanak a karácsonyhoz illőnek, ezért tartózkodnak, tőle vagy tiltják? (pl. magyar nóta, beat-rockzene stb.) Miről beszélgetnek karácsonyeste? Megemlékeznek-e a család halottairól a következő módon vagy másképp (sírjára kis karácsonyfát helyeznek vagy fenyőágot tesznek, fényképe előtt gyertyát gyújtanak, emlékeket idéznek fel róla, jelképes ajándékot adnak neki, misét mondanak érte)?

IV. KARÁCSONY ÉS SZILVESZTER KÖZTI IDŐSZAK

1. Templomba járás. December 24. és 26. között milyen alkalmakkor ment a család templomba régen és ma? Általában is járnak-e templomba vagy csak karácsonykor és egyéb nagy ünnepeken?

2. December 25–26-i étrend. Kérjük, jegyezze fel a család hagyományos étrendjét e napokon (teljes napi étrendet!). Napjainkban fogyasztott ételek (a fő étkezés fogásai) megegyeznek-e a család előző generációjának ételével vagy a faluban hagyományosnak tartott ételekkel? Kérjük az elmúlt évi étrendet feljegyezni! December 25. és 26-hoz fűződik-e valamilyen különleges tevékenység? (pl. a reggeli mosdóvizet szóltanul hozzák be, stb.). ünnepi öltözetet visel-e a család minden tagja, vagy csak a gyerekek stb.? Mondanak-e egymásnak jókívánságokat 25-én reggel vagy az ünnep egyéb idején?

3. Rokonság, keresztszülők köszöntése, ajándékozása. A rokonság köszöntötte-e egymást karácsonykor 24-én vagy 25-én, milyen formában (egymás megajándékozásával, látogatással) (pl. keresztgyerek keresztszülőt, unokák nagyszülőt stb.) ajándékoztak meg. Kaptak-e, adtak-e ajándékot és mit? Ma a rokonság milyen fokáig vesznek egymásnak ajándékot és általában mit? Kérjük, jegyezzen fel néhány, az elmúlt évben rokonoknak vett és tőlük kapott ajándékot! Kérjük, je-

gyezze fel a gyermekek keresztszüleitől kapott ajándékát általában és a múlt évben, valamint a keresztgyerekeknek vett ajándékot hasonlóképpen! Gyerekek jártak-e és járnak-e egymás ajándékait megnézni 24-én este, 25-én, 26-án, karácsony után?

4. Szomszédság, társasélet, idegenek megajándékozása, jótékonyág. Régen meglátogatták-e egymást a szomszédok, 24-én este, 25-én, 26-án? Ma látogatják-e egymást? Régen meghívták-e karácsonyi vacsorára vagy a többi ünnepnap valamelyikén ebédre a magányosan élőket? Ma van-e ilyen szokás? Milyen ajándékok vagy a bérhez tartozó juttatást kaptak karácsonykor a családok, pásztorok, csószók, bakter stb. Milyen módon adták oda járandóságukat? (pl. pásztorok végigjárták a gazdák házát). Mikor, melyik napon? Ma van-e olyan személy a faluban, akit hasonló módon ajándékoznak meg (postás)? Szokás volt-e a falusi elöljárók köszöntése, megajándékozása 24-én vagy 25-én (pl. disznótóri kóstolóval, kaláccsal stb.). Kiket ajándékoztak meg (papot, tanítót, jegyzőt stb.) Ma szokás-e ez és kit ajándékoznak meg (pl. tanácselnök, tanítók, orvos). A falu koldusait, szegényeit megajándékozták-e és milyen formában? A faluban lakó cigányoknak adnak-e az ünnep táján ételmelet, használt ruhát? 5. Köszöntő szokások. Milyen karácsonyi köszöntő szokások voltak ismertek a faluban karácsonyeste vagy karácsony táján? Kérjük írja le a szokások nevét, milyen nemű, korú, társadalmi helyzetű és foglalkozású csoportok mentek együtt (pl. 10–14 éves iskolás fiúk, felnőtt legények, cigánygyerekek stb.). Írjuk le röviden a szokást a hozzátartozó köszöntő versekkel, énekekkel együtt! Mekkora körzetet járt be egy-egy csoport? Minden házhoz bementek-e a körzetben vagy csak rokonokhoz, ismerősökhöz? Bent a házban köszöntöttek vagy csak az ablak alatt? A család megvendégelte-e őket vagy csak ajándékot kaptak? Mit? Volt-e hangszerük és milyen? Ki szervezte, irányította, tanította be a csoportokat? Mit gyűjtöttek a köszöntés során és hogyan osztották szét? Volt-e különleges öltözetük? (pl. egy-egy faluban a következő szokások lehetnek: Szentcsalád-járás, Betlehemezés, Paradicsomjáték, Aprószent-járás, vesszőhordozás, regölés, hejgetés, ostyahordozás, kántálás stb.). Melyik szokás halt ki, él-e még valamelyik? Az utóbbi években felelevenítették-e valamilyen köszöntő szokást? Kik csinálják, ki tanítja be? (pap, tanító stb.). Van-e olyan régi köszöntő szokás, amely még ma is él, de más formában? (pl. a felnőtt férfiak betlehemes játéka helyett cigánygyerekek mondanak rövid köszöntő verset)? A karácsony körüli napokban volt-e névnapozás? (pl. István- és János-köszöntés) Ki kihez ment köszönteni? Milyen köszöntő versre vagy dalra emlékeznek? Volt-e ilyenkor családi vendégeskedés? (pl. összejöttek a rokonok az Istvánok házában). Ma ismert-e hasonló szokás? Ha régen volt, és ma van, mióta?

6. Mulatságok, társas összejövetelek. Volt-e régen a faluban karácsonyi bál vagy egyéb mulatság, melyik napon, hol, hogy neveztek és kik mentek el rá? Ma van-e valamilyen társas összejövetel a karácsony körüli napokban? Karácsony és szilveszter között mivel töltik az időt, és különösen az estéket az öregek, a felnőttek, a fiatalok?

V. SZILVESZTER

Mi volt a neve ennek a napnak (pl. óév este)? ünnepelték-e régen a szilveszterestét? (pl. a család körben megvárták az éjfélt?) Mit csinált ilyenkor a család? Mit ettek, ittak vacsorára, volt-e az ételek közt olyan, amelyhez valamilyen hiedelem vagy jósló szokás fűződött? (Pl. lencsét ettek, mert az szerencsét hoz az új évre, vagy pl. haláljósló „tollas” pogácsát sütöttek). Összejöttek-e ilyenkor a rokonok? Volt-e valamilyen zajkeltő vagy egyéb felvonulás? Mi volt ennek a neve, kik csinálták és miért? Volt-e bál vagy egyéb közös szórakozás? Ma hogy és hol tölti a család a szilveszterestét? Kik szerveznek közös mulatságot (pl. rokonok, barátok, fiatalok)? Kik mennek a kultúrházba, kocsmába stb. szervezett szilveszteri mulatságba? Mit csinálnak éjféلكor? Milyen italokat isznak? Melyik korosztály mit csinál (tv-nézés, közös éneklés, tánc stb.)? Mit csinálnak a gyerekek? A mai szilveszteri szokások mikor kezdtek megjelenni a faluban? Kik rendeztek először a faluban otthon szilveszteri mulatságot? Az otthon mulatók mekkora csoportokban és milyen kor szerinti megoszlásban jönnek össze? Melyik korcsoport mit csinál? A szilveszteri mulatságot minden évben más háznál tartja egy-egy együttmulató csoport vagy ugyanott? Hogyan, mivel, kik díszítik fel a lakást? Milyen ételeket készítenek? Honnan veszik az ötleteket az ünnepi étrend összeállításához, terítéséhez (családban hagyományos ételeket szolgálnak fel, tv-ből, újságból tanult receptek alapján, faluban látott minták alapján)? Jegyezzen fel néhány régi szilveszteri ételt és egy-egy legújabb szilveszteri étrendet!

VI. ÚJÉV

Hogy ünnepelték régen az újév napját? Az újév-napi ebéd étrendje. Milyen hiedelmek fűződtek az újévi ételekhez? (pl. disznóhúshoz, káposztához). Milyen étel fogyasztását tiltották, nem tartották jónak újévkor? Hogyan nevezték újév napját? Milyen köszöntő szokások voltak a faluban e napon? Milyen ajándékozási szokások? Mit tartottak az első látogatóról? Ünnepi öltözetet viseltek-e ezen a napon? Templomba ment-e a család? Mai újévi, étrend, viselet, szokások, köszöntők.

VII. VÍZKERESZT

Volt-e karácsony és vízkereszt közti időszaknak valamilyen neve? Milyen karácsony körüli szokások zárultak le vízkeresztkor? Hogyan nevezték január 6-át? Mi volt ezen a napon, ami a karácsonyi ünnepek lezárását jelentette? (pl. étel és egyéb tilalmak feloldása, a karácsonyi asztal leszedése, karácsonyi ételmaradékok gyümölcsfa alá szórása, szalma kihordása stb.) A vízkereszt-napi vízszenteléshez milyen szokás fűződött a házban, családi körben? Eljött-e a pap beszélni a házat (ezen kívül még mit a gazdasági egységben), és hogyan zajlott le a szentelés? Adtak-e valamit ajándékba a papnak, megkínálták-e stb. Volt-e a faluban Három király vagy Csillagjárás? Írja le a szokást a karácsonyi köszöntőknél megadott szempontok szerint! Szokás-e még ma is? Az utóbbi években felelevenítették-e a már előzőleg csaknem feledésbe merült szokást? Ki szervezte és tanította be?

VIII. TILALMAK, HIEDELMEK, JÓSLÓ SZOKÁSOK

1. Munkatiltalmak, Milyen szokásos hétköznapi munkákat nem végeztek, milyen munkákat tiltottak a karácsony és szilveszter, vagy karácsony és vízkereszt közti napokon? (Minden tilalomnál tüntessük fel melyik napra vonatkozhatott és milyen magyarázat fűződött hozzá, ma is tartják-e?) Mezei munkák, állatok takarítása, rendben tartása, etetése; trágyahordás, udvar, ház rendben tartása; egyes munkák, pl. fonás, kenyérsütés, mosás, teregetés, bőr holmik felakasztása: egyéni tisztálkodással kapcsolatos tilalmak. pl. mosdóvízre vonatkozó, fésülködés stb., kölcsönadás a házból; nők látogatása. viselkedési szabályok, pl. asztalnál könyöklés stb. A tilalmakat megszegőkre (minden tilalomnál külön) milyen büntetések várnak? (pl. ha valaki december 24-én kenyeret süt, leég a ház).

2. Állatokkal kapcsolatos hiedelmek. Állatok karácsonykor különleges ételeket kapnak (pl. lovakat, marhákat almáról itatják, nekik adják a karácsonyi, újévi ételek maradékát, a vízkeresztkor leszedett morzsát stb.) Milyen magyarázat fűződik ehhez? Melyik állattal hogyan bánnak, milyen magyarázat fűződik a szokáshoz? Mikor szólalnak meg az állatok?

3. Növényekkel kapcsolatos hiedelmek: a karácsonyi asztal köré vagy az asztalra szórt magokból, morzsákból, a vetőmag közé, a gyümölcsfák alá tesznek. Mit mondanak ilyenkor, és mikor van ez?

4. Szerelem, szépség, egészségvarázslás. Karácsonyi, szilveszteri ételekkel (pl. a mindenkinek egyformán elosztott karácsonyesti almával, hogy a család minden tagja hazataláljon, együtt maradjon stb.).

5. Jóslatok. Írja le az időszak egyes napjaihoz fűződő jósló szokásokat! Pl. Lucától karácsonyig evett almával, cédulára irt nevekkel stb., lányok férjjesés; az időszak napjainak időjárásából a jövő év időjárására jóslás stb. Karácsonyeste: jóslás karácsonyi ételekkel: a feltört karácsonyesti dió gerezdjeinek állapotából jósolnak az egyes családtagok egészségére a jövő évben, ételekkel jóslás a kapuban, jóslás az első karácsonyi látogató neméből, kerítéskarók megszámlolásával stb. Szilveszteri jóslás: ételekkel, tollas pogácsával, gombócfőzéssel, ólomöntéssel, hagymakalendáriummal stb. Újévi jóslások: ételekkel evés közben, látogatók neméből stb. Jóslások az egyes napok időjárásából, csillagok állásából, harangszórból, állatok hangjából, kivirágoztatott ágból stb.

6. A karácsonyi éjféle mise, harangozás hiedelmei, jósló szokások. Mit tartanak a karácsonykor született gyerekekről? Karácsonykor megnyílik az ég; ki látja meg és mikor? Jóslás a mise kezdetén a harangkötélből levágott darabból. Ismert-e az a hiedelem, hogy karácsony éjfélen a keresztúton vagy a templomban ki lehet lesni a halottakat. vagy meg lehet látni a falu boszorkányát. Boszorkányságot lehet tanulni. kincset lehet látni stb. A Luca napjától karácsonyig készült Luca-széken fel lehet ismerni a falu boszorkányait, vagy meg lehet látni, ki hal meg a

következő évben stb. A keresztúton kört húzva, abba beleállva boszorkányságot tanul, aki nem ijed meg az ott megjelenő alakoktól. Az éjféli mise alatt a házat háromszor körüljárva és a házba betekintve megláthatók a boszorkányok vagy a halottak. Halottak miséje: ismert a halottak miséjével kapcsolatos monda? Kérjük a szövegek minden változatát szó szerint lejegyezni! Kérjük a Luca-székhez, boszorkányság-tanulással, kincsclátással, halottakkal kapcsolatos hiedelemmondákat is szó szerint lejegyezni!

TÁTRAI ZSUZSANNA

Ismerkedés, udvarlás, párválasztás

A szakirodalomban régi bevált szokás szerint az emberi élet fordulóinak (születés- házasság-halál) hármas tagolású vizsgálati módszere terjedt el. A nagy fordulók, átmeneti rítusok mögött csak, mint az azokat előkészítő időszak jön számításba a gyermek-, ifjú-, felnőtt- és időskor vizsgálata.

A nemek és korosztályok szerint elkülönült hagyományos magyar paraszti társadalomban az egyes korosztályoknak, sőt korcsoportoknak is meghatározott ideig, meghatározott funkciójuk volt, mind gazdasági, mind társadalmi, mind pedig a szellemi életben. Ezért szükséges és indokolt az ilyen szempontú kutatás.

Az ismerkedés, udvarlás, párválasztás a leány- és legényélet jellemző része. A nagylányélet, a leánykodás időszakának fő célja a férjhezmenetelre való előkészület volt, akár racionális, akár irracionális módon. Az előbbit szolgálta a hagyományos női munkába való belenevelődés, a felnőtt társadalmába való beilleszkedés, az ismerkedést, udvarlást elősegítő társas élet, szórakozás és játék alkalmai. A cél elérésének irracionális módjai a költészetben, hiedelmekben népszokásokon át a leányok szépségének, egészségének, termékenységének az előidézésére, a szerelem és a házasság előkészítésére szolgáltak.

A hagyományos, magyar paraszti életben az ismerkedésnek, udvarlásnak megszabott rendje volt, de számolnunk kell a földrajzi, etnikai, gazdasági, társadalmi különbségekkel éppen úgy, mint az endogám vagy exogám házassági szokásokkal és mindezen tényezők együttes hatásával. Az ismerkedés, udvarlás, párválasztás témája az adott időben, az adott közösségen belül jellegzetesen tükrözi a fiatalok egymás közötti társas kapcsolatait éppen úgy, mint a többi korosztályhoz való viszonyát, függőségét, vagy újabban a függetlenségét.

1. Az adatközlők kiválasztása

1.1. A gyűjtést idők, középkorúak és a mai fiatalok körében végezzük!

1.2. A gyűjtés során különböző társadalmi rétegeket vizsgáljunk (pl. egykori gazda-, napszamos-, uradalmi cseléd-, iparos stb. családból származók; a mai viszonyok között pedig érdeklődünk a helyben, mezőgazdaságban, kereskedelemben dolgozóktól, illetve a városba eljáróktól, tanulóktól stb.)

Az adatokat tehát az emlékezetből elérhető múltból a máig, a változásokat is figyelembe véve gyűjtjük!

2. A leány- és legényélet jellemző adatai az adott közösségben és az adott időszakban

2.1. A nagylánykor kezdetének meghatározói (pl. konfirmáció, bérmlás, iskola befejezése, leányfönöba járás elkezdése, valamilyen munkavégzéshez kapcsolódó szertartás, táncmulatságba hívás, leányavatás stb.)

A nagylányként való elismerés kezdőpontja többnyire nem volt összefüggésben a nemi érettséggel, hanem a közösségileg, hagyományosan kialakított szempontok határozták meg. Kevés információ van arról, hogy ma milyen meghatározói vannak a nagylánykor kezdetének. Így felhívjuk a gyűjtők figyelmét erre a kérdésre!

2.2. A nagylánykor kezdetének külső jegyei (pl. többnyire ünnepi alkalomkor első ízben vesz fel olyan ruhát, amit az eladósorú nagylányok viselnek; a lányos ház ablakába virágot tesznek; a kapu elé ún. leánycécért; a tető alá piros kukoricacsövet tűznek ki stb.)

A nagylánykor kezdetének a hagyományoshoz hasonló külső jegyeiről a mai viszonyok között ugyancsak nincsenek ismereteink!

2.3. A legénykor kezdetének meghatározói (pl. legényavatás, a lányos házak első szertartásos meglátogatása, munkavégzéshez kapcsolódó avató szertartások stb.)

A legényavatás általában kocsmai „szertartás” keretében történt, gyakran tréfás mozzanatok közben. A legényavatást részletesen jegyezzük le. Hol, mikor került rá sor? Mi volt a módja? Az esetleges avatószöveget is írjuk le. A legényavatás szoros kapcsolatban áll a nagylányok korcsoportjával, hiszen az avatás legfontosabb célja az volt, hogy a legény ettől az időponttól kezdve udvarolhatott a lánynak. Gyakran a legényavatás szertartásos része volt a lányos ház felkeresése.

2.4. A legénykor kezdetének külső jegyei (legényviselet jellegzetességei).

2.5. A leány- és legénykor időtartama. A házasság számára ideálisnak tartott életkor szabja meg a lánykodás és a legényélet időtartamát, mely tájilag, történetileg is változó. A leány- és legénykor időtartamának megfelelően alakulhattak a korcsoportok a „sihederektől” az érett, felnőtt fiatalokig. Figyeljük meg, hogy ez a kérdés hogyan alakul a mai viszonyok között!

2.6. Vénlány és vénlegény. A házasságkötés ideálisnak tartott időpontját túlhaladottak megítélése a múltban és napjainkban. Az esetleges vénlány- és vénlegény csúfoló szokásokat is írjuk le. Ezeknek farsang volt a legfőbb ideje.

2.7. A lányok spontán és szervezett közösségei (pl. leánybandák, leányklasszisek, leányfonó, egyházi szervezésű leánykörök stb.).

A leánybandák többnyire a falu társadalmi differenciáltságának megfelelően alakultak, pl. gazdálányokból, cseléd- vagy iparos lányokból. Az esetleges nemzetiségi és vallási különbségek is befolyásolták a leányok csoportosulását. Nincsenek megfigyeléseink arról, hogy a mai társadalmi viszonyok között a baráti kapcsolatokon túl milyen közösségek létesülnek a lányok korcsoportjaiban.

2.8. A legények spontán és szervezett közösségei (pl. legénybandák, legénycéhek, legénykompanyia, egyházi szervezésű közösségek stb.).

A közösségi iparos céhek mintájára szervezett legénycéhek különféle tisztségviselőkkel, legénybíróval az élen működtek. A lányok az udvarlóikon keresztül kapcsolódtak a legénycéh tevékenységébe, pl. felszalagolták a legénycímert, részt vettek a legénycéh által rendezett mulatságokon stb.

Kisebb falvakban a legénybanda csak az egy korcsoportba tartozó fiatalok lazább szövetségét jelentette. Nagyobb lélekszámú helységeken a legények falurészek és kocsmák szerint tömörültek. A gyakran ellenséges viszonyban levő legénybandák az udvarlást, párválasztást is befolyásolták.

Figyeljük meg a mai fiatalok esetleges spontán vagy szervezett közösségeit!

2.9. Leány illem, különös tekintettel, a legényekkel való kapcsolatra (pl. megszólítás, tegeződés-magázódás, tartózkodó magatartás megkövetelése, a közösségi kontroll, a „szerelmeskedőkkel” szembeni magatartás, szexuális kapcsolatok, a megedett lány megítélése stb.).

A hagyományos magyar paraszti illem szerint (legalábbis az utóbbi száz évben) a lányoknak tartózkodón kellett viselkedniük a legényekkel szemben. Nappal még a jegyesek sem mehettek kettesben az utcán. A fonóban a többiek előtt is megengedett volt a csók, az ölbe ültetés. A közösség elől félrevonuló szerelmeskedőket azonban szigorúan elítélték a leányközösségek. A leányillem kapcsán mentek végbe talán a legszembetűnőbb változások. A különbségeket, változásokat feltétlenül figyeljük és jegyezzük le.

2.10. Legényillem, különös tekintettel, a lányokkal való kapcsolatra (pl. megszólítás, tegeződés, táncba hívás, multságba hívás, szexuális kapcsolatok, kitáncoltatás stb.).

A legények könnyen sértődők és bosszúállók voltak. A valós, vagy vélt sérelmekért pl. kitáncoltatták a lányt. A kitáncoltatás módja igen változatos volt a tánc közbeni megszegyenítő otthagytástól a durva kitessékelésig. Érdemes megfigyelni az egykori táncillemet, melyben igen látványosan nyilvánult meg a két nem közötti különbség az illem tekintetében: a lánynak tartózkodónak kel-

lett lennie, a legény pedig intéssel vagy megszólítással hívta táncra a lányt. Akárcsak a leányillem, ugyanúgy a legényillem terén is döntő változások mentek végbe. Figyeljük meg ezeket!

3. Az ismerkedés lehetőségei és módjai

3.1. Ismerkedés munkaalkalmakkor (pl. vízfordás, kendermunkák, fonó, fosztó, aratás, szüret stb.).

3.2. Ismerkedés szórakozási alkalmakkor (pl. játsszó, vásár, táncmulatságok, lakodalom stb.).

3.3. Ismerkedés egyéb alkalmi (pl. iskola, szomszédság, templom stb.).

4. Az udvarlás módjai

4.1. Udvarlás a lányos házon kívül. vö. 3. pont.

Az ismerkedés, udvarlás bizonyos munkák alkalmával megengedett volt, sőt bizonyos tekintetben szertartásos módjai alakultak ki. Ilyen pl. a vízfordás, mely az eladólányok kötelessége volt és alkalmat adott a legényekkel való találkozáshoz a kútnál. A szántóföldi munka is alkalmat adhatott az udvarlásra. A summás munkát végző fiatalok udvarlási szokásait éppúgy vizsgálunk kell, mint a faluban, helyben élő fiatalokét. Az udvarlás tekintetében a legnagyobb jelentőségük a társas munkaalkalmaknak volt. Ezek közül is a fonót kell különös hangsúllyal kiemelni. A fonók általában az őszi behordástól farsang végéig működtek. Témánk szempontjából különösen fontosak az ún. leányfonók, melyekbe az egy korcsoportba tartozó lányok jártak és a korban hozzájuk illő legények látogatták őket meghatározott időben. A fonóba járás sok esetben a nagylányként való elismerést jelentette. A legények gyakran ellenőrizték a lányok munkáját, pl. a guzsalyon levő szöszbe észrevétlenül kulcsot rejtettek, ami azután a hanyagul fonó lánynál sok idő múlva csörrenve hullott ki. Jellegetesek a fonóbeli udvarló szokások: fonóbeli játékok, csók, ölbe ültetés, a legények kikísérése a fonóból stb. Udvarlásra adtak lehetőséget egyéb kendermunkák is, pl. a kenderdörzsolók. Más társasmunka-alkalmak, főként a kukoricafosztó, szintén kedvelt színterei voltak a fiatalok összejövetelének. A piros kukoricacsöveket a lányok csak csókkal válthatták ki a legényektől.

Jellegetes udvarlási alkalom volt a szőlőőrzés is. A szórakozási alkalmak közül fontos szerepe volt a nyári vasárnapi szabadtéri játsszónak. Az énekes-táncos játékok mellett kedvelt szórakozás volt a fiatalok körében a hintázás és a labdázás. Nem feledkezhünk meg a táncmulatságokról, bálokról, melyeket többnyire ünnepnapokon rendeztek. Az udvarló szokásokhoz tartozik a táncmulatságba hívástól kezdve, a táncra kérésen keresztül, a mulatságból való hazakísérésig számos mozzanat.

4.2. Udvarlás a lányos háznál. A legények házhoz járásának, udvarlásának megszabott rendje volt. Vannak olyan vidékek, ahol a legények csoportosan keresték fel a lányos házakat az ún. legényjáró esteken. A csoportosan járó legények közül az maradt utoljára, akiből később az ún. „szerető” lett. Az egyedül járó udvarló számos jelből következtethetett arra, hogy jó néven veszik-e a közeledését, legismertebb ezek közül a „szür kitevése”: a legény szándékosan otffelejtt szűrét, gubáját napszálltakor az ajtó elé tették. Ellenkező esetben a háznál adták vissza a legközelebbi látogatáskor. Az udvarlásnak többnyire helyileg megszabott rendje, fokozatai voltak. Sok vidéken a kaputól a házba kísérést sok idő múlva került sor. Jelképes, vagy tényleges együttállásra és próbaházasságra vonatkozó adatok ne kerüljék el a gyűjtők figyelmét!

4.3. Az udvarlás mai szokásai. Rögzítsük az udvarlás mai lehetőségeit és módjait a szülői házon kívül és belül. Figyeljük meg e tekintetben az idősebb generáció és a mai fiatalok véleményét.

5. Az udvarlással, párválasztással kapcsolatos ünnepi, jeles napi szokások (pl. regölés, aprószentek-napi vesszőzés, húsvéti locsolás, és korbácsolás, Szent Iván napi tűzgrás stb.).

Az aprószentek-napi vesszőzés, a húsvéti locsolás és korbácsolás sok esetben megerősítette az udvarlási szándékot. A regölés párosító, kiházásító, valamint a Szent Iván napi ének a közösség tudtára hozta a tényleges vagy óhajtott párkapcsolatokat.

6. Szerelmi ajándékok és jelek. A szerelmi ajándékok és jelek igen fontos szerepet tölthettek be az udvarlásban, annak fokozatait nemcsak az érdekelték, hanem a közösség számára is nyilvánvalóvá tették. A lány részéről a zsebkendő, a kalap mellé tűzhető bokréta, a legények részéről többnyire munkaeszközök (mosósúlyok, guzsaly, orsó) és főként nyalánkságok, vásári csecsebecsék voltak. Az ajándékok átadásának ideje általában valamilyen jeles nap, ünnep volt. Az ajándék a

helyi hagyományoknak megfelelően fejezte ki az udvarlás mértékét. A szerelmi ajándékok változásának vizsgálatában térjünk ki a mai ajándékozási szokásokra.

A szerelmi ajándékok közt külön figyelmet érdemel a májusfa. A májusfa gyakran a nagylányként való elismerést is jelentette. Tükrözte a legények értékítéletét és nem utolsósorban kifejezte a komolyabb udvarlási szándékot. A májusfa szokásával kapcsolatosan érdeklődünk a fa beszerzésének módjáról, felállításáról, díszítéséről, őrzéséről, lebontásáról, a lányok részéről történő viszonzásról stb. A májusfa élő néphagyományként még sokfelé gyűjthető! Figyeljük meg, különösen a korábbi adatok alapján a legénybandák funkcióját a májusfaállítás szokásában!

A szerelmi ajándéknak sajátos formája a szerenád, mely különösen a két világháború közötti időben terjedt el egyes vidékeinken. Kevés részletes leírásunk van róla.

7. *Párválasztással kapcsolatos hiedelmek és praktikák.* A házasságjóslo praktikák fő időpontjai: Katalin, András, Luca, karácsony, szilveszter, újév, Szent Iván. A házasságjóslo, varázsló praktikák fő eszközei: alma, pogácsa, cipó, gyümölcság, női pendely, férfi gatyva, tükör, só, víz stb. A praktikák módjai: eresztés, álomból jóslás, disznóól rugdosása, kerítésszámlálás, jóslás hallgatódzásból, gombócforrás, ólomöntés stb. A praktikák részint közösen végzett cselekmények, többségükben azonban egyedül és titokban kellett végrehajtani. Esetleg szerelemvarázsló praktikák is előjönnek a gyűjtés során. Ezeket csak a leány- és legényélet vonatkozásában gyűjtjük.

8. *Párválasztással kapcsolatos alkalmi költészet.* A párosító, kihazasító szövegek a kimondott szó mágikus erejében bízza énekelték össze a fiatalokat. A dalok legfontosabb alkalmát a fonó teremtette meg, de a házról házra járó ünnepi köszöntő szokások része is lehetett. Jellegzetes változatai: „A pünkösdi rózsza ...”, „Ispán Erzsébet zöld szoknyája...”, „Zúg az erdő, zúg a mező ...”, „Cinege madár kismadár...” stb. A dunántúli regösének jellegzetes párosító szövege általában így kezdődik: „Itt is mondanának, egy szép leányt, kinek neve volna, Takács Ilus vóna”. Ugyancsak jellegzetes párosító énekei vannak a Szent Iván-napi tűzgrásnak.

9. *Párválasztással, udvarlással kapcsolatos lírai dalok.* Érdemes feljegyezni azokat a lírai dalokat, melyekben a leány vagy a legény egyes szám első személyben szólal meg. Az ismerkedés, udvarlás hagyományosan megszabott formái akár a fonóban, akár a lányos háznál bizonyos keretek között viszonylag szabadon alakulhat. A párválasztás azonban (a nincsteleneke kivéve) többnyire a család vagyoni megfontolásai alapján dőlt el. A lírai dalokban gyakran ez a feloldhatatlan ketősség nyilvánul meg. Pl.:

*Ablakomba ne füttyüréssz
Kertem alatt ne csinálj rést!
Ládd én szegény kislány vagyok,
Nem tehozzád való vagyok!* (Orosháza, Békés m.)

MORVAY PÉTER

A néprajzi gyűjtés kisiskolája

1. Mi a néprajztudomány célja és mi a néprajzi gyűjtés?

A néprajztudomány szakadatlanul gyűjt, kutat, hogy a nép életére vonatkozó levéltári feljegyzésekből, a nép életének az elmúlt századokból fennmaradt tárgyi emlékeiből, a népi alkotó- és előadóművészek, valamint jó emlékezetű elbeszélők közléseiből, s a mai élet közvetlen megfigyelése révén népünk életét és alkotásait, a bennük megmutatókozó nemzeti sajátosságokkal együtt, minél jobban megismerje és megismertesse.

Ha néprajzi gyűjtésről beszélünk, elsősorban nem a néprajzi múzeumokat érdeklő tárgyak gyűjtésére gondolunk (ezt múzeumi tárgygyűjtésnek nevezzük), hanem a népelet jelenségeinek (tárgyainak, eljárásainak, szokásainak, alkotásainak) „gyűjtés”-ére (kutatására, leírására). Ez a gyűjtés a néprajzi jelenségek közvetlen megfigyeléséből és leírásából (lerajzolásából, lefényképezéséből, hangszalagra-vételéről stb.), valamint az ezekre vonatkozó, kérdező módszerrel gyűjtött

adatok feljegyzéséből áll. A valóság hű és teljes megörökítéséhez mindkét eljárás alkalmazására szükség van.

2. *Mi biztosítja gyűjtésünk hitelességét?* Gyűjtéseinknél mindig fel kell jegyeznünk:

- a. a gyűjtés helyét (helység, megye; ezt gyűjtésünk jobb felső sarkába szoktuk írni),
- b. a gyűjtés időpontját,
- c. adatközlőink (akiktől gyűjtöttünk) nevét, életkorát, foglalkozását és esetleges korábbi lak-helyét. (Ez utóbbi telepeseknél, máshonnan beköltözötteknél igen fontos);
- d. saját nevünk, foglalkozásunk és lakcímünk feltüntetéséről se feledkezzünk meg.

Itt említjük meg mindjárt, hogy a hitelesség követelménye az is, hogy a gyűjtésnél ne bízzunk semmit emlékeztűnkre, hanem azonnal a helyszínen jegyezzük fel mindent. Még kevésbé rajz-oljunk emlékeztetőből, s lehetőleg mindent szó szerint, az adatközlő szavaival írjunk le.

3. *Hogyan jegyezzük és milyen formában másoljuk le gyűjtésünket?*

Jó, ha az egy tárgykörre vonatkozó részeket már gyűjtőfüzetünkben is külön címszóval látjuk el. A könnyebb áttekintést szolgálja az is, ha gyűjtésünkben az adatközlők nevét, a helységneveket, valamint a tájszókat, népi szakkifejezéseket és tárgyneveket aláhúzással kiemeljük.

Ha nagyobb gyűjtésünk van, gyűjtőfüzetünk lapjait számozzuk meg, s ilyenformán füzetünk végén tárgymutatót is készíthetünk gyűjtésünkhöz, a tárgyak (címszók) és a lapszám feltüntetésével.

4. *Mit gyűjtsünk?*

Sokan azt hiszik, hogy csak egészen különleges, máshonnan nem ismert, a környező helységekétől különböző néprajzi jelenségeket (pl. eddig még sehol sem közölt népdalokat, eddig még meg nem örökített néprajzi tárgyakat, le nem írt népszokásokat, munkamódokat stb.) érdemes gyűjteni, megörökíteni. Ez tévedés. A tudomány számára az is fontos, hogy pl. egy-egy néprajzi tárgyat hol használnak, vagy egy bizonyos népmesét vagy népi táncot hol ismernek. A jelenségek elterjedéséből fontos támpontokat lehet kapni egy-egy etnikai csoport (pl. palócság, vagy a Sárköz) határainak megállapításához, valamint a néprajzi jelenségek terjedése (átvételek, kölcsönhatások) törvényszerűségeinek megismeréséhez.

A variánsok összegyűjtése igen fontos. Ezek vizsgálata révén lehet nyomon követni, pl. egy-egy népballada alakulását, sikerül esetleg megállapítani keletkezési idejét, s lehet támpontokat találni a kiemelkedő alkotó egyéniségek és a közösség alakító szerepének megismeréséhez a népköltészet alkatások létrejöttében, alakulásában.

A néprajzi tárgyak gyűjtésénél (azok leírásánál, megörökítésénél) – amint arról később még részletesebben is lesz szó – sem csak a különlegesnek látszó, máshol nem található díszes tárgyak leírására, lerajzolására gondoljunk. Egy egyszerű gazdasági eszköz sokszor többet mond egy helység népének életéről, múltjáról, mint sok díszes tárgy.

A néphagyomány változandóságából, az egy-egy helységre jellemző vonások kialakulásának nyomon követéséből az is következik, hogy nemcsak a régit kell gyűjtenünk, hanem a kisebb múltt, az elterjedni kezdőt, a születő újat is. Ami ma új, az is régi lesz valamikor, s ami ma régi, valaha szintén új volt.

A fentiek értelmében tehát gyűjtsük mindazt, ami része a nép életének és kultúrájának, ami arra jellemzőnek látszik.

5. *Hol gyűjtsünk?*

A néprajzi gyűjtésnek a legtöbb helyen sokkal nagyobb lehetősége van, mint általában gondolni szokták. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy mindenütt lehet gyűjteni. Nem szabad késpénznek vennünk az olyanféle kijelentéseket, hogy „nálunk nincs semmiféle népszokás vagy népi tánc”. Lehet, hogy több helyt már nem kerülnek elő a régi népi táncok, azonban igen valószínű, hogy egyesek még ezeken a helyeken is el tudják járni a valaha széles körben elterjedt táncokat, s részletesen el tudják beszélni a szokás menetét, amelyben annak idcjén maguk is részt vettek.

Legeredményesebben mindenestre saját lakóhelyünkön vagy olyan helységeinkben gyűjt-hetünk, ahol ismerősök vagyunk. De a kínálkozó alkalmat másutt is érdemes megragadnunk. Pl. jól-lehet gyűjteni vonaton, ha szívesen beszélő adatközlőkkel akadunk össze. (Itt néha kérdeznünk

sem kell, csak fel kell jegyeznünk, amit a beszélgetésekből erre érdemesnek ítélünk.) Városban is gyűjthetünk.

6. Mikor gyűjtünk?

Bármikor gyűjthetünk. Ha azonban alaposabb, behatóbb gyűjtés a célunk, az egyes munkafolyamatokat, szokásokat a maguk idejében, természetes környezetükben megfigyelve is fel kell gyűjtenünk.

A gyűjtésnél alkalmazkodjunk a falusi élet rendjéhez. Nem célszerű pl. aratás idején táncgyűjtő útra indulnunk. Viszont mikor nyár végén az egész Szamosháton terjeng a száradó kender szaga, s a falu hangos a kendertörő „tiló” csattogásától, a legeredményesebben tanulmányozhatjuk a kendermunka és a szövés-fonás munkamenetét és szokásait. Az ünnepek (pl. egy-egy vasárnap délután, mikor a ház előtt üve csoportosan beszélgetnek a falusiak), a vidám hangulatú társasmunkák (kukoricafosztás, lekvár főzés stb.) kedveznek a gyűjtésnek. Ugyanúgy az egyhangú téli időszak is, amikor a néprajzi gyűjtő megjelenése is változatosságot hoz a falu csendjébe –, bár télen nehezebb az ismerkedés, mint nyáron, amikor úton-útfélen, kiskapuban, kerítésen keresztül könnyű szóba elegyedni a falusiakkal.

Több néprajzi tárgykör megismerése megkívánja, hogy más-más időszakban ismételten felkeressük ugyanazt a gyűjtőhelyet.

7. Ktől gyűjtünk?

Néprajztudományunk elsősorban a parasztság hagyományos kultúrájának vizsgálatára fordítja figyelmét. Azonban nemcsak a parasztság, hanem a vele együtt élő, jórészt vele azonos életformájú falusi kézműves-iparosság (a többnyire céhes hagyományokat őrző szűcsök, szűrszabók, takácsok, bodnárok, mézeskalácsosok stb.), s a néphagyománnyal még kapcsolatot tartó ipari és bányamunkásság hagyományait (szakkifejezéssel munkásfolklor) is gyűjtenünk kell.

A gyűjtéshez jó kiindulópontot szolgáltatnak a kiválasztott helység közismerten jó emlékezetű, mindenkit ismerő, szíves beszédű idősebb adatközlői, vagy a lakodalom menetének irányítói és tisztségviselői, a vőfélyek, násznagyok, szakácsasszonyok; vagy a böllérek, barkácsolók, „íróasszonyok”, egykori legénybírók, fonógazdák, farsangi és szüreti mulatságrendezők, zenészek, mulatóságkedvelő „világi emberek”; a törzsökös pásztorok, a helyi háziiparosok, a jellemző foglalkozási ágak hangadói és legjobb képviselői, mint summásgazdák, aratógazdák, dohányosok, dinnyések stb.

A máshonnan beköltözött, de hosszabb idő óta a helységben lakó adatközlők – éppen, mert figyelmüket felkeltik a számukra idegen helyi szokások – szintén jó segítséget nyújtanak a gyűjtőknek.

Nemcsak a helység törzslakosságától, hanem az újabban beköltözött telepeseiktől, jövevényektől, s nemcsak a magyarságtól, hanem a helységben élő más nemzetiségektől is kívánatos gyűjtenünk. Az utóbbi egyaránt fontos az illető nemzetiség kulturális érdekeinek szolgálatát tekintve, valamint az együttélésből fakadó kölcsönhatások tudományos vizsgálata szempontjából.

A városokban is található alkalmas adatközlőket. Minden városnak van őstermelő lakossága (sokszor a „Hóstyák” stb. néven nevezett külön városrészekben s a tanyavilágban) és sajátos hagyományokat őrző kisiparossága. A fővárosban is és környékén is igen sok, értékes néphagyományú telepessel (pl. székely telepések), alkalmi munkással találkozhatunk.

Ne elégedjünk meg egyetlen személy kikérdezésével. Igyekezzünk az egyes nemzedékek, idősebb és fiatalabb korosztályok, társadalmi rétegek mindkét nembeli tagjaitól adatokat gyűjteni. Ha több adatközlőt kikérdeztünk, gyűjtésünk részletesebb, megbízhatóbb, életszerűbb lesz.

Mindig első kézből gyűjtünk. A helyi értelmiségtől gyűjtött adatokat csak mint további kutatásunk kiindulópontját tekintjük. Ezeket továbbnyomozva minden esetben ellenőriznünk kell.

8. Hogyan kutassuk fel a néprajzi tárgyakat?

A néprajz legtöbb tárgyköréhez kapcsolódnak tárgyak. Nemcsak az anyagi kultúra megismerésével foglalkozó tárgykörökhöz, hanem a szellemi néphagyomány témaköréhez is, mint pl. a népszokásoknál és babonás eljárásoknál alkalmazott tárgyak, a népi zenészek által használt hangszerrek, vagy a népköltési alkotásokat megőrkítő népi kéziratok stb.

Ezeket a régi tárgyakat leginkább a padlások zugaiban, a kamrákban, csűrökben, pajtákban, fészerekben, ólakban, szőlőbeli présházakban, kunyhókban kereshetjük. Ezek a falusi házak „múzeum”-ai. A tanyákban, présházakban sokszor még használatban is vannak a falusi házakból már kiszorult régi bútordarabok, eszközök és tűzhelyfélék.

Nemcsak a díszes népművészeti tárgyakat kell gyűjtenünk, hanem mindenféle gazdasági és más használati eszközt és tárgyat is. Gyűjtőmunkánk akkor lesz a legeredményesebb, ha arra törekszünk, hogy egy-egy kisebb-nagyobb tárgykör (pl. halászat, baromfitartás, szántás, dohánytermesztés, kenyérsütés, szövés-fonás stb.) minél több tárgyát, eszközét felgyűjtsük, megőrökítsük.

9. *Hogyan örökítsük meg a néprajzi tárgyakat?*

A felkutatott tárgyakat – akár tulajdonosaiknál maradnak, akár kiállításra kerülnek, ugyanúgy le kell írni, meg kell örökíteni, mint bármely más néprajzi jelenséget.

A néprajzi tárgyak leírásával, kiállításával az a célunk, hogy segítségükkel bemutassuk, meg elevenítsük az egykori és a mai népeletet. Éppen ezért igyekeznünk kell minél több adatot feljegyezni a tárgyak használatáról, múltjáról, az étellel való kapcsolatáról stb.

10. *Hogyan történjék a néprajzi tárgyak leltározása?*

Akár kiállítást rendezünk a gyűjtött tárgyakból, akár valamelyik múzeumban vagy helybeli muzeális jellegű gyűjteményben helyezük el azokat, szükséges, hogy a tárgyra vonatkozó adatokat feljegyezzük, hogy a tárgyakat leltározzuk. Egyformán fontos ez múzeumi elhelyezés esetén, mert hiszen ezek ismerete nélkül nem sikerültek a tárgyak szemléltető, oktató jellegű kiállítása; s még inkább fontos akkor, ha a valamely alkalmi kiállításon bemutatott tárgyak később visszakerülnek tulajdonosaikhoz. Ez esetben ugyanis ezek az adatok biztosítják e tárgyak számontartását és a rájuk vonatkozó ismeretanyag tudományos felhasználását.

A leltározás a következőképpen történjék: a tárgyakat lássuk el leltári számmal, s a rájuk vonatkozó adatokat vezessük be a kiállítás vagy gyűjtemény leltárkönyvébe.

Leltárkönyvként lehetőleg keményfedelű könyvet használjunk, amelybe az alábbi rovatok szerint leltározzuk be a tárgyakat:

1. Leltári szám (ltsz). 2. A tárgy irodalmi neve és rendeltetése. 3. A tárgy népi neve. 4. Anyaga, méretei és készítési módja. 5. Díszítményei. 6. Ki készítette, hol és mikor? 7. Mektől meddig használták? Ktől vettük, kaptuk, mikor? 9. Vételár. 10. A gyűjtő adatai.

Ha több tárgy kerül be egyszerre kiállítási anyagként vagy gyűjteményünkbe, és nem tudjuk őket azonnal leltározni, kössünk rájuk kis kartonlapokat, melyek a leltárkönyv rovatainak megfelelő adatokat tartalmazták.

A kölcsönzött kiállítási tárgyaknál ideiglenes jellegű leltári számot alkalmazhatunk. A gyűjteményben őrzött tárgyakat azonban lássuk el állandó jellegű leltárszámmal, a lehetőség szerint törekedve az alább ismertetett korszerű leltározási mód alkalmazására.

A leltári szám helyét a tárgyon belakkozzuk (fatárgynál előzőleg csiszolópapírral megtisztítjuk). A lakk megszáradása után elütő színű tussal felírjuk a belakkozott helyre a leltári számot. A tus megszáradása után az írás helyét ismét lakkréteggel vonjuk be. Cseréptárgyak fenekére lakkozás nélkül írhatjuk a leltári számot. A tus így letörölhetetlenül beivódik a cseréptárgyba. Ruhafélékre kis szalagot varrunk, melyre előzőleg vegytintával írjuk fel a leltári számot. Ha módunk van rá, olyan tárgyakra, melyekre nem lehet írni (gyékény, vessző), kis, kb. 1x2 cm-es réz- vagy ólomlemezbe ütött leltári számot erősítünk vékony dróttal, de ezeknél is alkalmazhatjuk a vászonszalagot.

11. *Hogyan rajzoljuk le a néprajzi tárgyakat?*

A rajzolás sokszor elengedhetetlen segédeszköze a gyűjtésnek, a néprajzi tárgyak szakszerű leltározása önmagában is érték a néprajztudomány számára.

Bármely néprajzi tárgyat érdemes lerajzolni. így pl. lerajzolhatunk régi házakat és melléképületeket, kutakat, lerajzolhatjuk a parasztporták telekbeosztását, a régi házak alaprajzát és berendezését, a jellemző bútordarabokat, gazdasági eszközöket és használati tárgyakat stb.

A rajzok készítéséhez használt papír nagyságát a lerajzolandó tárgy díszítettsége, részletgazdagsága szabja meg. Rajzolhatunk külön lapokra, vagy füzetbe, az a fontos, hogy a rajzok *eredeti néprajzi tárgyakról, természet* után készüljenek.

A néprajzi tárgyak rajzolásánál a valósághoz hű, szépítés és torzítás nélküli, arányos ábrázolásra kell törekedni. (Tehát pl. egy időtől megrokkant ház tetővonalának görbületét ne egyenesítsük ki rajzunkon, vagy egy hirtelen vágott fából készített szerszámnyelet nem rajzoljunk olyanak, mintha esztergályozott volna.) A legfontosabb, hogy a lerajzolt tárgy körvonalait tisztán és hűen megörökítsük. A szerkezetek és díszített részek megörökítésére szükség szerint külön részletrajzok készíthetünk.

A vésett és karcolt díszítmények, valamint kidomborodó hímzés- és szőttesminták megörökítésének egyszerű bevált módja a ceruzavéggel vagy úgynevezett suszterviasszal készített *dörzsölés* vagy *suszterolás*. Az e módszerrel készített rajzot még rögzíteni (fixálni) kell, hogy el ne kenődjék, s szükség szerint ki is kell igazítani, egészíteni. (E módszer részletesebb leírása „A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője” 1954. 1–4. sz. 90. oldalán közölt „Díszítmények megörökítése dörzsöléssel” című cikkben olvasható.)

Emberalakok ábrázolására olyan esetekben, amikor nem az ábrázolandó személyek öltözete, hanem csoportosulásuk, mozgásuk bemutatása a cél, jól felhasználhatjuk az úgynevezett *botjancsikát*. Ezeket csak a fejet, nyakat, törzset (gerincet) és a végtagokat jelöljük, egyszerű vonalakkal. A szemben álló alakokat a váll és a csípő vonalának jelölésével ábrázoljuk, az oldalt állóknál az orrot is jelöljük, s a lábfej állását is megfelelően módosíthatjuk. A távlatot a hátrább álló alakok kicsinyítésével érzékeltetjük.

Rajzainkat minden esetben el kell látnunk magyarázó szöveggel. Legyen rajtuk a lerajzolt tárgyak népi neve, s ahol szükséges külön fel kell tüntetnünk az egyes részek elnevezését is. Legyen rajtuk továbbá a tárgy rendeltetése (amire használták, illetve használják), valamint kora és származása (ki, mikor, hol készítette, illetve hol, kitől szerezték). Fel kell tüntetnünk továbbá a lerajzolt tárgyak méreteit, valamint azt is, hogy milyen anyagból készültek. Szükség esetén a lerajzolt tárgy vagy díszítmény színezését is a magyarázó szövegben adhatjuk meg.

Kívánatos, hogy a lerajzolt tárgyak használatáról és működéséről a fentiekén kívül bővebb adatokat is gyűjtsünk. Ezt külön papírra is jegyezhetjük. Itt is fel kell jegyeznünk, hogy a tárgyakra vonatkozó közlések kitől (név, életkor, foglalkozás) származnak, valamint azt is, hogy a lerajzolt tárgy kinek a tulajdona. Rajzos gyűjtőmunkánk is akkor lesz a legeredményesebb, ha egy-egy összefüggő tárgykör vagy egy-egy háztáj minél teljesebb tárgyanagát mutatjuk be.

12. A néprajzi gyűjtés fő szempontjai

A néprajzi gyűjtő szemléletének egyik alapvető vonása a *történetiség*. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a néprajzi jelenségek nem öröktől fogva vannak, és nem is változatlanok. Egy-egy tárgy vagy szokás is keletkezett, divatba jött valamikor, s létezése folyamán különféle tényezők hatására anyagában, rendeltetésében vagy megítélésében módosult, vagy esetleg el is tűnt. A tárgyak, jelenségek létrejöttének, meghonosodásának, alakulásának emellett természetesen megvan a *földrajzi* színtere is, sőt életük alakulását sok tekintetben a földrajzi tényezők (pl. egymás mellett élés vagy elszigeteltség) befolyásolják. A színvonalas gyűjtőmunkában, e történeti-földrajzi szempontoknak megfelelően, állandóan érvényesülnie kell a néprajzi jelenségek korára, származására, alakulására, a változás menetére, okaira és közvetítőire vonatkozó vizsgálódásnak.

A néprajz azonban nemcsak történeti, hanem egyúttal *társadalmi* jellegű tudomány is. Ezért a gyűjtőnek tisztában kell lennie azzal, hogy a népi társadalom, s vele együtt a kultúra, minden közös vonása ellenére sem egynemű. Éppen ezért alapvető szempontja a néprajzi gyűjtésnek a nemzedékek közti különbségek, az osztályviszonyok, a gazdasági-társadalmi rétegződés állandó figyelembe vétele is.

A néprajzi jelenségeket emellett a népi kultúra egészében, az egész élettel való összefüggéseiben óhajtjuk megismerni. Ezért a tárgyak, folyamatok egyszerű leírása mellett arra is törekednünk kell, hogy azok használatára, szerepére (szaknyelven *funkciójára*), kapcsolataira is minél több adatot szerezzünk. Így pl. a népszokások, hiedelmek gyűjtésénél, az esetleg hozzájuk kapcsolódó babonás eljárások leírása mellett, a szokás vagy hiedelem eleveenségének, elterjedésének, a benne való hit erősségének megállapítására is törekednünk kell.

A néprajzi szemléletnek ezek az alapvető szempontjai állandóan, s az élet követelményeinek megfelelően összefonódva kell, hogy érvényesüljenek a gyűjtőmunkában. Így pl. meg kell állapítanunk, hogy – mondjuk – egy mezőgazdasági eszköz vagy eljárás alkalmazását erről vagy ettől a szomszédos helységről vagy vidék lakóitól vették át ekkor és ekkor. (Történeti-földrajzi szempont.)

Ennek az eszköznek vagy eljárásnak alkalmazása más-más lehet társadalmi rétegek (pl. nemzetségek, szegényebbek, gazdagabbak) szerint, s használatához esetleg bizonyos szokások, hiedelmek is kapcsolódhatnak. A használat (funkció) kérdését mármost ennek megfelelően vizsgálunk kell történetileg is (mióta van, hogy változott). Ugyanígy a történeti-földrajzi elterjedés kutatásánál is figyelemmel kell lennünk a társadalmi szempontokra, azaz arra, hogy pl. a vizsgált jelenség először csak a módos rétegeknél terjedt el, s csak később jutott el a szegényebbekhez.

Figyelmet kell fordítanunk a *nyelvi anyag* megőrkítésére is. A népi kultúra egyes jelenségei (pl. a népköltészeti alkotások) nyelvi jellegűek, szavak köntösében jelennek meg. Emellett a tárgyaknak, eljárásoknak is megvan a maguk népi nyelve, s többnyire más nyelvi anyag (szólások, mondókák stb.) is kapcsolódnak hozzájuk.

13. Milyen módszert alkalmazunk a különböző jellegű néprajzi témakörök gyűjtésénél?

A népi kultúra eltérő jellegű területeinek megismerése más-más gyűjtőmódszer alkalmazását kívánja. Tárgyak, munkaeszközök, építmények, munkafolyamatok, nyelvi megnyilatkozások, szöveges, zenei és képzőművészeti jellegű népművészeti alkotások, játékok, táncok, népszokások és hiedelmek, társadalmi viszonyok és intézmények leírására sok tekintetben különböző megőrkítési technikát kell alkalmaznunk.

A *tárgyak* megőrkítésénél módjával fentebb már részletesen foglalkoztunk.

A bonyolultabb technikai berendezések (pl. egy malom) és általában a népi építkezés kutatása már bizonyos műszaki felkészültséget és fejlett rajzkészséget kíván. Itt építési eljárások, technikák részletes leírása mellett gondot kell fordítanunk az egyes épületek, épület- és telekrészek (pl. tornác, pítvar, padlás, kiskert stb.) rendeltetésének és használatának vizsgálatára, s az építmények változásának, alakulásának nyomon követésére.

A *munkafolyamatokat* az előkészítő munkálatoktól (pl. anyagbeszerzés) a befejező mozzanatokig (pl. értékesítés) alaposan és részletesen le kell írunk. Eközben ki kell térnünk az összes lényeges körülményekre, mint pl. a színhely, a munkaeszközök, a munkaszervezet stb. leírására.

A *dallamok* megőrkítése sajátos felkészültséget igényel. A dallamok szöveges vagy szövegtelen voltára, a szöveggel való állandó vagy változó kapcsolatára, származására, alkalmazási körülményeire, elterjedtségére és kedveltségére nézve azonban a nem kottaismerő gyűjtő is hasznos adatokat kutathat fel.

A *verses szövegek* megőrkítése nem nehéz feladat. Fontos azonban, hogy az énekelt szöveget daloltatás közben örökítsük meg, mert ellenkező esetben könnyen hibás szóragszámú vagy hiányos szövegeket kapunk.

Könnyűnek látszó, de valójában egyáltalán nem könnyű feladat a *próza* népköltészeti szövegek szakszerű megőrkítése. Itt ugyanis az eredeti tempóban előadott népi szöveg szó szerinti (sőt hang szerinti) rögzítésére van szükség. Az eredeti népi szövegen és népi kiejtésen tehát semmit sem szabad változtatnunk. Amiben azonban a köznyelvi kiejtés megegyezik a népivel, azt nyugodtan írhatjuk köznyelvi helyesírással. (A mondja szót pl. felesleges *mongyának* írunk, mivel ezt az élőbeszédben is mindenki így ejti.) Ha mindehhez hozzátesszük még, hogy a néprajztudományt a meseszövegen kívül a mesélő egyénisége, valamint a mese közönsége is érdekli, nyilvánvaló, hogy a mesegyűjtés sok gyakorlattal elsajátítható, komoly felkészültséget kíván.

A zenéhez hasonlóan külön felkészültséget kíván a *táncmozdulatok* megőrkítése is. A táncélet, a táncalkalmak, táncal kapcsolatos szokások ismerete nélkül azonban a mégoly pontosan leírt tánc sem ad megfelelő képet a népi tánc kultúráról. A népszokások iránt érdeklődő gyűjtők ezért a táncélet helyi sajátosságainak megismertetésével is értékes munkát végezhetnek. Fontos azonban, hogy legalább a legfontosabb adatokat a felbukkant táncokról is megőrkítsük. A legfontosabb adatok: 1. A tánc népi neve. 2. Milyen társadalmi vagy korcsoport járja vagy járta. 3. Hogyan (lehető részletességgel)? 4. Milyen alkalommal? 5. Kitől tanulták? 6. Mottól meddig volt divatban? 7. Van-e állandó – szöveges vagy szövegnélküli – dallama? 8. Kik tudják eljáráni? (Név, életkor, foglalkozás.)

A *népszokások, hiedelmek* gyűjtésénél fontos a részletes, forgatókönyvszerű leírás és a hozzájuk tartozó szöveges részek (pl. babonás történetek stb.) szó szerinti megőrkítése, valamint az esetleg velük kapcsolatos babonás eljárások részletes leírása. (Ki, mikor, hol, milyen eszközzel, milyen mozdulatok, szavak kíséretében végzi ezeket?)

A *különnemű elemekből ötvöződött néphagyomány-anyag* (pl. énekelt népköltészeti szövegek, szöveggel, dallal, táncsal, cselekménnyel összekapcsolt gyermekjátékok, színjátékszerű népszokások) leírásánál lehetőleg a szöveg és a dallam, illetve a szöveg, dallam és játékmenet egyidejű megörökítése, a dramatikus népszokás minden részletének színpadi szerepkönyvszerű megrögzítése kívánatos. (A szereplők öltözete, kellékei, helyváltoztatása, szövegmondásai, mozdulatai, arcjátéka stb.) Nemcsak a szokást, hanem a szokás fogadtatását is le kell írni. Ilyen értelemben a szokás közönségét is a színjátékszerű népszokás „szereplői”-nek kell tekintetnünk. Emellett – akár csak a munkafolyamatok leírásánál – itt is az előzményektől az utómozzanatokig (pl. egy betlehemes játék begyakorlásától az ajándékba kapott ételek elfogyasztásáig) mindent meg kell örökítenünk.

14. Lássuk meg az embert a néprajzi jelenségek mögött!

A néprajz közösségek (a mi esetünkben a magyar nép) hagyományos kultúrájának vizsgálatával foglalkozik. Azonban minden emberi közösség, minden társadalom egyénekből áll: egyéni alkotások, sorsok és megnyilatkozások mozaikjaiból lehet összerakni a közösség kultúrájának jellemző képét. Ezen kívül vannak esetek, amikor az egyén és a közösség viszonyát külön is vizsgálandónak tartja a néprajz. Különösen a művészi alkotások esetében (pl. egy-egy kiváló mesélőnél, „íróasszony”-nál vagy táncosnál) vetődnek fel tanulságos kérdések az alkotó egyén szerepéről a hagyományos közösségi kultúra alakításában; de a népi gazdasági élet egy-egy úttörőjének újító tevékenysége is figyelmet érdemel ebből a szempontból.

Más területei is vannak a népi kultúrának, amelyekről csak a személyes vonatkozások feltárással kaphatunk életszerű, teljes képet. Egy-egy népi kismesterség vizsgálatánál pl. a mesterség eltanulásának, a családi munkamegosztásnak, a termékek értékesítésének részletkérdései feltétlenül fontos kutatási mozzanatok.

Közvetlen népi véleményeket, nyilatkozatokat is kívánatos gyűjtenünk, hogy ezáltal egyes néprajzi jelenségeknek a népéletben elfoglalt szerepét, jelentőségét jobban megismerhessük. (Pl. kiváló táncosoktól arról, mit jelent számukra a táncolás, mely táncok tetszenek nekik a legjobban stb.)

Általában hasznos, ha fontosabb adatközlőink életútját (honnan származik, hol fordult meg élete során stb.) részletesebben is megismerjük. Ez adataink földrajzi és társadalmi értékelésénél is jó szolgálatot tesz.

Nyolc néprajzi és helytörténeti gyűjtéshez, vagyis honismereti munkához szolgáló útmutatót válogattunk a kötetbe, ami nem csak a honismereti szakkörök hagyományos értékeket gyűjtő munkájához nyújthat segítséget, de a hagyomány oktatásának, vagy más formában való átadásának során is jól hasznosítható. Aki nem találja itt meg az érdeklődéséhez közelebb álló témát, forduljon a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárához (1055 Bp. Kossuth tér 12. Tel.: 1-473-2400), vagy a Honismeret folyóirat szerkesztőségéhez (1370 Bp. Pf. 364. Tel.: 1-327-7761)

SZERZŐINK

- Andrásfalvy Bertalan* néprajzkutató
Bálint Sándor (1904–1980) néprajztudós
Balogh Mihály könyvtáros-tanár
Barsi Ernő főiskolai tanár
Besír Anna főiskolai docens
Bihari Anna néprajzkutató
Bodolay Géza (1923–2002) irodalomtörténész
Budai Györgyné tanár
Czinegéné Károly Anna tanár
Csorba Csaba főiskolai tanár
Dankó Imre (1922–2009) néprajzkutató, múzeumigazgató
Dienes Dénes gyűjteményigazgató
Dobos Ilona (1922–1993) folklórkutató
Fehér Zoltán c. főiskolai tanár
Gomola Lászlóné óvónő
Halász Péter főtanácsos
Horváth Gyuláné vezető óvónő
Höfler Lajosné (1937–2000) tanító
Iván László tanár
Jáki László tanár
Kaczián János levéltáros
Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógiai és filozófiai író
Karl János (1891–1956) piarista tanár
Károlyi Attila gimnáziumi tanár
Katona Imre (1921–2001) folklórkutató
Kósa László néprajzkutató, művelődéstörténész
Kovács Lajos István tanár, muzeológus
Kováts Dániel főiskolai tanár
Ködöböcz József főiskolai tanár
Marjanucz László főiskolai tanár

Mátyók Sándorné óvónő
Mike Györgyi (1929–2006) tanár
Molnár Mária muzeológus, osztályvezető
Morvay Péter (1909–1994) néprajzkutató
Nagy Attiláné igazgatóhelyettes
Novák László múzeumigazgató
Pájer Imre (1949–2007) tanár
Pokoni Zoltán oktatási miniszter
Pócs Éva tud. főmunkatárs
Rásky Mihályné szakfelügyelő
Szabolcs Ottó főosztályvezető
Szabó Vilmosné óvónő
Szacsvay Éva muzeológus
Szenti Tibor néprajzgyűjtő
Tálas István (1910–1984) etnográfus
Tátrai Zsuzsanna néprajzkutató
Timaffy László (1916–2002) tanár, néprajzgyűjtő
Újszász Kálmán (1902–1994) pedagógus, lelkész
Vas Károly (1906–1985) tanár
Virágné Juhász Nyitó Klára főiskolai tanár

A kötet tanulmányainak eredeti megjelenése

- Andrásfalvy Bertalan:* Néphagyomány és művelődés (Honismeret 2001. 6. 3.)
- Bálint Sándor:* Néprajz és középiskola (Néprajz és nevelés. Szeged 1934. 25.)
- Bálint Sándor:* Néprajz és népiskola (Néprajz és iskola. Szeged 1934. 6.)
- Balogh Mihály:* Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvénytől az 1948-as államosításig (Honismeret 2001. 4. 39.)
- Barsi Ernő:* Honismereti munka a győri Tanítóképző Főiskolán (Honismeret 1977. 6. 43.)
- Barsi Ernő:* Néprajztanítás az általános iskolában (Honismeret 1994. 6. 13.)
- Besír Anna:* Bajai tapasztalatok és távlatok a tanítójelöltek néprajzoktatásában (Honismeret 2001. 5. 13.)
- Bihari Anna – Pócs Éva:* A karácsonyi ünnepkör (Honismeret 1984. 3. melléklet)
- Bodolay Géza:* A reformkori diáktársaságok és az iskolai önképzőkörök (Honismeret 1973. 3–4. sz. 105.)
- Budai Györgyné:* Honismereti oktatás a baranyaszentlászlói iskolában (Honismeret 2003. 5. 37.)
- Czinegéné Károly Anna:* Néphagyományra való nevelés a kecskeméti Játsházban (Honismeret 1983. 6. 35.)
- Csorba Csaba:* A hon- és népismeret előzményei és pedagógiai tanulságai (Honismeret 2002. 2. 53.)
- Dienes Dénes:* A honismeret a lelkészképzésben a Sárospataki Református Teológiai Akadémián (Honismeret 2002. 3. 34.)
- Fehér Zoltán:* A folklór a kerettantervben és az iskolai gyakorlatban (Honismeret 2002. 6. 36.)
- Györffy István:* Néphagyomány és nemzeti művelődés (Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára Bp. 1939.)
- Halász Péter:* A honismeret a szakköri foglalkozástól a tanóráig (Honismeret 1997. 1. 62.)
- Halász Péter:* Hagyomány és honismeret – A „Hagyomány szava” címmel Várallyai Gyula születésének 100. évfordulóján rendezett tanácskozáson, 2003. március 8-án, Mezőkövesden elhangzott előadás szerkesztett változata.
- Horváth Gyuláné:* A néphagyományok őrzése a csepregi óvodában (Honismeret 2005. 6. 43.)
- Höfner Lajosné:* Honismeret szakkör kisdíákoknak (Honismeret 1989. 4. 74.)
- Iván László:* Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez (Honismeret 2000. 4. 57.)
- Jáki László:* A tanulmányi kirándulás, mint a honismereti nevelés része (Honismeret 2003. 2. 16.)
- Kaczián János:* Általános iskolások szakköre a levéltárban (Honismeret 1994. 6. 16.)
- Karácsony Sándor:* A kisgyermek elemi problémája a nyelv (Részletek az Ocsúdó magyarság című, először 1942-ben, majd 2003-ban, a Széphalom Könyvműhelynél megjelenő könyvből)
- Karl János:* A honismertetésről (Budapest 1929. 23., 36.)
- Károlyi Attila:* Helytörténeti nevelés a szegedi piarista gimnáziumban (Honismeret 2002. 1. 15.)
- Katona Imre:* A magyar parasztság történelemszemléletéről (Honismeret 1975. 1–2. 117.)
- Kósa László:* Néprajz a középiskolában (Magyar Néprajzi Lexikon IV. Budapest 1981. 5.)

- Kovács Lajos István:* A honismeret tanítása a szegvári általános iskolában (Honismeret 2000. 6. 41.)
- Kováts Dániel:* A helyismereti tankönyv az iskolai nevelésben (Honismeret 2000. 1. 17.)
- Kováts Dániel:* A honismeret tanórán és iskolán kívüli lehetőségei, formái (Honismeret 2003. 1. 18.)
- Kováts Dániel:* A tanító- és tanárképző főiskola szerepe a helyismeret tanítására való felkészítésben (Honismeret 2001. 1. 33.)
- Ködöböcz József:* A nevelés és a lakóhelyismeret a változó világban (Honismeret 2001. 2. 20.)
- Marjanucz László:* A honismereti oktatás helye a tanárképzésben (Honismeret 2002. 2. 53.)
- Mike Györgyi:* A lábodi honismereti szakkör (Honismeret 1979. 2. 24.)
- Molnár Mária:* Útmutató családtörténeti vizsgálatához (Honismeret 1981. 2. melléklet)
- Morvay Péter:* A néprajzi gyűjtés kisiskolája (Honismeret 2002. 5. 26.)
- Nagy Attiláné:* Magyar népmesék az óvodai nevelés szolgálatában (Honismeret 1978. 5–6. 112.)
- Novák László:* A falumúzeum-múzeumház szerepe a hagyományőrzésben és a közművelődésben (Honismeret 1985. 5. 44.)
- Pájer Imre:* A honismereti táborok szerepe, szervezése (Honismeret 2003. 2. 13.)
- Pokoni Zoltán:* „A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet” (Honismeret 2000. 1. sz. 6.)
- Szabó Vilmosné:* Hagyományápolás Mosonmagyaróvár óvodáiban (Honismeret 1988. 5. 61.)
- Szabolcs Ottó:* A helytörténet, a regionális történelem, valamint a nemzeti történelem viszonya és problémái az iskolai oktatásban (Honismeret 1977. 2–3. 8.)
- Szacsavay Éva:* Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához (Honismeret 1979. 3. 62.)
- Szenti Tibor:* Szempontos a paraszti önéletrajz írásához (Honismeret 1979. 4. 62.)
- Tálas István:* Néprajz és középiskola (A hódmezővásárhelyi református gimnázium évkönyve 1938. 47.)
- Tátrai Zsuzsanna:* Ismerkedés, udvarlás, párválasztás (Honismeret 1986. 1. melléklet)
- Timaffy László:* A szakköri munka megszervezése és irányítása (Honismeret 2001. 3. 33.)
- Túri Róbert:* A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései (Honismeret 2003. 6. 28.)
- Újszász Kálmán:* A honismereti munka jellegéről (Honismeret 2000. 3. 56.)
- Vas Károly:* Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban (Honismeret 1981. 4. 5.)
- Végh József:* A középiskolai táj- és népkutatás (Táj- és népkutatás a középiskolában. Debrecen 1942. 8.)
- Virágné Juhász Nyitó Klára:* Tanító szakos főiskolai hallgatók néprajzi tájékozottsága (Honismeret 2006. 1. 24.)

<i>Kováts Dániel</i> : Előszó.....	5
<i>Halász Péter</i> : Hagyomány és honismeret	8
<i>Pokoni Zoltán</i> : „A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet”	15

TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS

<i>Bodolay Géza</i> : A reformkori diáktársaságok és az iskolai önképzőkörök	21
<i>Balogh Mihály</i> : Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvénytől az 1948-as államosításig.....	22
<i>Iván László</i> : Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez	29

ÁLTALÁNOS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

<i>Györffy István</i> : A néphagyomány és a nemzeti művelődés.....	35
<i>Andrásfalvy Bertalan</i> : Néphagyomány és művelődés	36
<i>Karl János</i> : A honismertetésről.....	42
<i>Csorba Csaba</i> : A hon- és népismeret előzményei és pedagógiai tanulságai.....	48
<i>Szabolcs Ottó</i> : A helytörténet, a regionális történelem, valamint a nemzeti történelem viszony és problémái az iskolai oktatásban.....	54
<i>Újszászy Kálmán</i> : A honismereti munka jellegéről	56
<i>Kováts Dániel</i> : A helyismereti tankönyv az iskolai nevelésben	58
<i>Ködöböcz József</i> : Nevelés és a lakóhelyismeret a változó világban.....	63

HAGYOMÁNYÁTADÁS INTÉZMÉNYES KERETEK KÖZÖTT

Az óvodában

<i>Karácsony Sándor</i> : A kisgyermek elemi problémája az anyanyelv	67
<i>Nagy Attiláné</i> : Magyar népmesék az óvodai nevelés szolgálatában	70
<i>Szabó Vilmosné</i> : Hagyományápolás Mosonmagyaróvár óvodáiban.....	72
<i>Horváth Gyuláné</i> : A néphagyományok őrzése a csepregi óvodában	74

Az általános iskolában

<i>Bálint Sándor</i> : Néprajz és népiskola.....	77
<i>Barsi Ernő</i> : Néprajztanítás az általános iskolában	78
<i>Vás Károly</i> : Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban	81
<i>Fehér Zoltán</i> : A folklór a kerettantervben és az iskolai gyakorlatban.....	84
<i>Budai Györgyné</i> : Honismereti oktatás a baranyaszentlászlói iskolában.....	87
<i>Kovács Lajos István</i> : A honismeret tanítása a szegvári általános iskolában	88

A középiskolában

<i>Bálint Sándor</i> : Néprajz és középiskola	95
<i>Végh József</i> : A középiskolai táj- és népkutatás	97
<i>Tálas István</i> : Néprajz és középiskola	102
<i>Kósa László</i> : Néprajz a középiskolában	109
<i>Károlyi Attila</i> : Helytörténeti nevelés a szegedi piarista gimnáziumban.....	111

A pedagógusképzőben

<i>Kováts Dániel</i> : A tanító- és tanárképző főiskola szerepe a helyismeret tanítására való felkészítésben.....	115
<i>Marjanucz László</i> : A honismereti oktatás helye a tanárképzésben	117
<i>Barsi Ernő</i> : Honismereti munka a győri Tanítóképző Főiskolán	121
<i>Besír Anna</i> : Bajai tapasztalatok és távlatok a tanítójelöltek néprajzoktatásában	123
<i>Dienes Dénes</i> : A honismeret a lelkészképzésben a Sárospataki Református Teológiai Akadémián.....	125
<i>Virágné Juhász Nyitó Klára</i> : Tanító szakos főiskolai hallgatók néprajzi tájékozottsága	127

A szakkörökben

<i>Timaffy László</i> : A szakköri munka megszervezése és irányítása.....	130
<i>Halász Péter</i> : A honismeret a szakköri foglalkozástól a tanóráig	133
<i>Kaczián János</i> : Általános iskolások szakköre a levéltárban	136
<i>Höfler Lajosné</i> : Honismereti szakkör kisdíjakoknak	139
<i>Mike Györgyi</i> : A lábodi honismereti szakkör	139
<i>Túri Róbert</i> : A honismereti szakkör és tábor módszer, tani kérdései.....	142

HAGYOMÁNYÁTADÁS AZ ISKOLÁN KÍVÜL

<i>Kováts Dániel</i> : A honismeret tanórán és iskolán kívüli lehetőségei, formái.....	149
<i>Pájer Imre</i> : A honismereti táborok szerepe, szervezése	153
<i>Novák László</i> : A falumúzeum-múzeumház szerepe a hagyományőrzésben és a közművelődésben	155
<i>Czinegéné Károly Anna</i> : Néphagyományra való nevelés a kecskeméti Játsszóházban	159
<i>Jáki László</i> : A tanulmányi kirándulás mint a honismereti nevelés része	164

SEGÉDANYAGOK A HONISMERETI MUNKÁHOZ

<i>Katona Imre</i> : A magyar parasztság történelemszemléletéről	169
<i>Sz. Bányai Irén</i> : A személyes történelem	173
<i>Molnár Mária</i> : Útmutató családtörténeti vizsgálathoz	174
<i>Szenti Tibor</i> : Szempontok a paraszti önéletrajz írásához.....	177
<i>Szacsavay Éva</i> : Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához.....	180
<i>Bihari Anna – Pócs Éva</i> : A karácsonyi ünnepkör	182
<i>Tátrai Zsuzsanna</i> : Ismerkedés, udvarlás, párválasztás.....	189
<i>Morvai Péter</i> : A néprajzi gyűjtés kisiskolája	192
Szerzőink.....	199
A kötet tanulmányainak eredeti megjelenése	201

